

આ પ્રશ્નપત્રમાંથી થોડા-ઘણા (ઓછા-વત્તા) પ્રમાણમાં પ્રશ્નો તા. ૫ માર્ચ, ૨૦૧૭ના રોજ લેવાનાર મુખ્ય પરીક્ષામાં પુછાશે. અભ્યાસક્રમના પુસ્તકની છેલ્લી આવૃત્તિનો જ ઉપયોગ કરવો.

બોચાસણવાસી શ્રી અક્ષરપુરુષોત્તમ સ્વામિનારાયણ સંસ્થા
સત્સંગ શિક્ષણ પરીક્ષા

પૂર્વ કસોટી : સત્સંગ પ્રાજ્ઞ ખંડ - ૧ : પ્રશ્નપત્ર - ૧

જાન્યુઆરી, ૨૦૧૭

સમય : સવારે ૯ થી ૧૨

કુલ ગુણ : ૧૦૦

ગેરહાજર પરીક્ષાર્થીની જવાબવહીનું ફક્ત આ પૃષ્ઠ જ પરત મોકલવું.

પરીક્ષાર્થીની નામ સંબંધી વિગતની નીચે 'બારકોડ' દર્શાવેલ છે, તેને કોઈ પણ પ્રકારનું નુકશાન પહોંચાડવું નહીં તેવી ખાસ વિનંતી.

ફરજિયાત : પરીક્ષાર્થીએ જાતે ભરવાની વિગત

વર્ગસુપરવાદ્યક્ષની સહી વગરની જવાબવહી માન્ય ગણાશે નહિ.

પરીક્ષાર્થીની જન્મ તારીખ

પરીક્ષાર્થીનો અભ્યાસ

પરીક્ષાર્થીના જ નામવાળી જવાબવહી અને ઉપરની ફરજિયાત ભરવાની તેની જ વિગતોની સત્યાર્થતા ચકાસીને વર્ગસુપરવાદ્યક્ષે સહી કરવી.

વર્ગસુપરવાદ્યક્ષની સહી

પાછળ લખેલી સૂચનાઓનું અવશ્ય પાલન કરવું.

પેપર તપાસનાર(પરીક્ષક)ની સહી

પરીક્ષકની નોંધ :-

મોડરેશન વિભાગ માટે જ	પ્રશ્ન નં. (ગુણ)	મેળવેલા ગુણ
	૧ (૪)	
	૨ (૪)	
	૩ (૪)	
	૪ (૪)	
	૫ (૮)	

વિભાગ - ૧, કુલ ગુણ (૨૫)

મોડરેશન વિભાગ માટે જ	પ્રશ્ન નં. (ગુણ)	મેળવેલા ગુણ
	૬ (૧૨)	
	૭ (૮)	
	૮ (૧૨)	
	૯ (૮)	

વિભાગ - ૨, કુલ ગુણ (૪૦)

મોડરેશન વિભાગ માટે જ	પ્રશ્ન નં. (ગુણ)	મેળવેલા ગુણ
	૧૦ (૫)	
	૧૧ (૬)	
	૧૨ (૩)	
	૧૩ (૬)	
	૧૪ (૧૫)	

વિભાગ - ૩, કુલ ગુણ (૩૫)

મોડરેશન વિભાગ માટે જ

ગુણ આંકડામાં

શબ્દોમાં

ચેકરનું નામ

પરીક્ષાર્થીઓને અગત્યની સૂચના

૧. પરીક્ષાર્થી સત્સંગ પ્રારંભ થી સત્સંગ પ્રાજ્ઞ-૩ સુધીની ક્રમશઃ દરેક પરીક્ષા પાસ કર્યા પછી જ આગળની પરીક્ષા આપી શકશે.
૨. સત્સંગ શિક્ષણ પરીક્ષાના મુખ્ય દિવસે પરીક્ષાર્થીના નામવાળું મુખ્ય પૃષ્ઠ પરીક્ષા કાર્યાલય દ્વારા પ્રિન્ટ કરીને મોકલવામાં આવે છે. તે મુજબ જ પરીક્ષાર્થીએ પરીક્ષાની શ્રેણી (દા.ત. પ્રારંભ, પ્રવેશ, પરિચય વગેરે) તથા માધ્યમ (ગુજરાતી, હિન્દી, English)માં પરીક્ષા આપવાની રહેશે. તેમાં કોઈપણ જાતનો ફેરફાર કરીને આપેલ પરીક્ષા માન્ય ગણાશે નહિ.
૩. પરીક્ષાર્થીએ પૂર્વકસોટીના પ્રશ્નપત્રની શ્રેણી (પ્રારંભ, પરિચય, પ્રાજ્ઞ-૧ ફક્ત પહેલું....) તથા પરીક્ષાના માધ્યમ (ગુજરાતી, હિન્દી, English) મુજબ જ મુખ્ય પરીક્ષા આપવાની રહેશે. પૂર્વકસોટીની માહિતી મુજબ પરીક્ષા કેન્દ્રના મુખ્ય પરીક્ષા કાર્યકરને અંતિમ યાદી (Final List) મોકલવામાં આવે છે તે મુજબ જ મુખ્ય પરીક્ષા દિવસે પરીક્ષા આપવાની રહેશે. અંતિમ યાદી(Final List)ની વિગતથી જુદી પડતી વિગતવાળી આપેલી પરીક્ષા રદ (કેન્સલ) ગણાશે અને તેવી જવાબવહી તપાસવામાં આવશે નહીં.
૪. મુખ્ય પરીક્ષા દિને વર્ગખંડમાં હાજર રહેલા પ્રત્યેક પરીક્ષાર્થીએ પોતાના નામવાળી જવાબવહી લઈ તથા તેમાં માંગેલી અન્ય વિગત (જન્મ તારીખ, અભ્યાસ) ભરીને મુખ્ય પૃષ્ઠ ઉપર વર્ગ સુપરવાઈઝરની સહી પરીક્ષાર્થીએ ભૂલ્યા વગર કરાવી લેવી. વર્ગ સુપરવાઈઝરની સહી વગરની જવાબવહી રદ (કેન્સલ) ગણાશે અને તે તપાસવામાં આવશે નહીં.
૫. પરીક્ષાર્થી ફક્ત વાદળી કે કાળી શાહીવાળી પેનથી જ ઉત્તરો લખે. પેન્સિલથી, લાલ, લીલી કે અન્ય શાહીથી અથવા એકથી વધારે શાહીથી લખેલા ઉત્તરો માન્ય ગણાશે નહિ.
૬. પ્રશ્નોના જવાબ સૂચના મુજબ આપવા. છેકછાકવાળા જવાબો માન્ય ગણાશે નહીં. અસ્પષ્ટ અને ઉકેલી ન શકાય તેવા જવાબો માન્ય ગણાશે નહિ. એકથી વધારે પ્રકારના જુદા જુદા અક્ષરોવાળી જવાબવહી રદ (કેન્સલ) ગણાશે અને તે તપાસવામાં આવશે નહીં.
૭. પરીક્ષાખંડની બહાર કે અન્ય તમામ પરીક્ષાર્થીઓથી અલગ કે પરીક્ષાના નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરીને આપેલી પરીક્ષા માન્ય ગણાશે નહિ.
૮. સત્સંગ શિક્ષણ પરીક્ષા કાર્યાલય, અમદાવાદની પૂર્વ મંજૂરી લીધા સિવાય, મૂળ પરીક્ષાર્થીના બદલે ‘લહિયા’, ‘સબસ્ટીટ્યુટ રાઈટર’ કે ‘અન્ય વ્યક્તિ’ દ્વારા લખાઈને આવેલ પરીક્ષાની જવાબવહી રદ ગણવામાં આવશે.
૯. સત્સંગ શિક્ષણ પરીક્ષા કાર્યાલય, અમદાવાદને અગાઉથી જણાવ્યા વગર રજીસ્ટર્ડ થયેલ પરીક્ષા કેન્દ્રના બદલે અન્ય પરીક્ષા કેન્દ્રમાંથી આપેલી પરીક્ષા રદ (કેન્સલ) ગણાશે અને તેવી જવાબવહી તપાસવામાં આવશે નહીં.
૧૦. સત્સંગ પ્રવેશ, પરિચય, પ્રવીણ તથા સત્સંગ પ્રાજ્ઞ ખંડના બંને પ્રશ્નપત્રમાં રજીસ્ટર્ડ થયેલા પરીક્ષાર્થીઓએ બંને પ્રશ્નપત્રની પરીક્ષા આપવી ફરજિયાત છે. કોઈપણ એક જ પ્રશ્નપત્રની આપેલી પરીક્ષાની જવાબવહી તપાસવામાં આવશે નહિ.
૧૧. મુખ્ય પરીક્ષામાં જવાબવહીમાં વધારાના પાના કે પુરવણી જોડીને તેમાં લખેલા ઉત્તર તપાસવામાં આવશે નહિ.
૧૨. પરીક્ષાખંડમાં પરીક્ષા દરમિયાન કોઈ પણ પરીક્ષાર્થીએ પરીક્ષા સંબંધી કોઈપણ પ્રકારનું સાહિત્ય, મોબાઈલ ફોન તથા ઇલેક્ટ્રોનિક સાધનો જેવાં કે ટેબ્લેટ, લેપટોપ વગેરેનો ઉપયોગ કરવો નહિ તથા પોતાની પાસે રાખવા પણ નહિ.
૧૩. પ્રાજ્ઞ પરીક્ષાનું ફોર્મ ભરતાં પહેલાં નીચેના મુદ્દાઓ ધ્યાનમાં રાખવા.
 - પરીક્ષાર્થી એક જ વર્ષે બંને પ્રશ્નપત્ર આપી શકે છે અથવા પહેલાં વર્ષે પહેલું પ્રશ્નપત્ર અને બીજા વર્ષે બીજું પ્રશ્નપત્ર આપી શકે છે. પહેલાં પ્રશ્નપત્રમાં ઉત્તિર્ણ (પાસ) થયા બાદ જ બીજું પ્રશ્નપત્ર આપી શકાય છે. પ્રાજ્ઞ પરીક્ષામાં ફક્ત પહેલું પ્રશ્નપત્ર અથવા ફક્ત બીજું પ્રશ્નપત્ર આપનારે પાસ થવા માટે તે પેપરમાં ૪૫ ગુણ મેળવવા ફરજિયાત છે.
 - જે પરીક્ષાર્થીએ પ્રાજ્ઞના બંને પ્રશ્નપત્રમાં રજીસ્ટ્રેશન કરાવેલ હોય અને તે પરીક્ષાર્થી કોઈપણ એક પ્રશ્નપત્ર જ આપે અને બીજા પ્રશ્નપત્રમાં ગેરહાજર રહે તો એક જ પ્રશ્નપત્રની આપેલી જવાબવહી તપાસવામાં આવશે નહિ. જે પરીક્ષાર્થીએ પ્રાજ્ઞના બંને પ્રશ્નપત્ર આપ્યાં હોય તેણે પાસ થવા ૮૦ ગુણ મેળવવા પડશે.
 - પ્રાજ્ઞ પરીક્ષા આપતા પરીક્ષાર્થીઓ પાસ ધ્યાન રાખે કે જે પરીક્ષાર્થીઓ અલગ અલગ વર્ષે પ્રશ્નપત્ર પહેલું અને બીજું આપે છે તેઓએ પ્રથમ પ્રશ્નપત્ર ૪૫ કે તેથી વધુ ગુણો પાસ કર્યા પછી બીજું પ્રશ્નપત્ર વધુમાં વધુ એક જ વર્ષના વિરામ બાદ આપવાનું રહેશે. એકથી વધુ વર્ષની ગેરહાજરી બાદ આપેલું બીજું પ્રશ્નપત્ર માન્ય ગણાશે નહિ. તે પરીક્ષાર્થીએ ફરીથી પ્રાજ્ઞનું પ્રશ્નપત્ર એક અથવા બંને પેપર આપવાના રહેશે.
 - પ્રાજ્ઞ પરીક્ષાના પારિતોષિક વિજેતાની યાદીમાં આવતા પરીક્ષાર્થીઓ પૈકી જેમણે પ્રાજ્ઞના બંને પ્રશ્નપત્ર સાથે એક જ વર્ષે આપ્યા હોય તેમને ૧૦ ટકા ગુણ પ્રશસ્તિરૂપે મળશે અને તેવી રીતે પરીક્ષાર્થી ઈનામ માટે યોગ્ય ગણાશે.
 - નોંધ :- જે પરીક્ષાર્થીઓએ ભારતની પ્રવીણ પરીક્ષા પાસ કરી છે તેવા જ પરીક્ષાર્થીઓ પ્રાજ્ઞ-૧ પરીક્ષા આપી શકશે.
૧૪. અયોગ્ય રજીસ્ટ્રેશન !!! પરિણામ મળશે નહિ !!!

પ્ર. ૧ નીચે આપેલા પ્રશ્નોના એક (સંપૂર્ણ) વાક્યમાં જવાબ લખો.

$$[\gamma]$$

૧. અક્ષરનાં બે સ્વરૂપ કયાં છે ?

.....

.....

૨. ભગવાનને વિષે પરિપૂર્ણ સ્નેહ કોને કહેવાય ?

૩. એકાંતિક ધર્મ કોના થકી પમાય છે ?

૪. ગઢડા પ્ર. ૧૮ પ્રમાણે મહારાજનો સ્વભાવ કેવો છે ?

પ્ર. ૨ નીચે આપેલા પ્રશ્નોમાંથી કોઈ પણ બેના મુદ્દાસર જવાબ લખો. (ચાર થી પાંચ લીટીમાં)

$$[\gamma]$$

૧. ગઢડા પ્ર. ૨૧ પ્રમાણે ભગવાનની અતિશય પ્રસન્નતા કેવી રીતે થાય ?

૨. ગઢડા પ્ર. હૉમાં શ્રીજીમહારાજ કેવા સત્પુરુષની વાત કરે છે ?

૩. ગઢડા પ્ર. ૬૦ પ્રમાણે વાસના ટાળવાનો શો ઉપાય છે ?

૪. પંચાળા ૭ પ્રમાણે તત્ત્વે કરીને ભગવાનને ક્યારે જાણ્યા કહેવાય ?

()

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

નીચે આપેલાં દૃષ્ટાંતોમાંથી કોઈ પણ એક દૃષ્ટાંત લખી તેનો સિદ્ધાંત સ્પષ્ટ કરો. (ચાર થી પાંચ લીટીમાં) [૪]

પ્ર. ૩ નીચે આપેલાં દૃષ્ટાંતોમાંથી કોઈ પણ એક દૃષ્ટાંત લખી તેનો સિદ્ધાંત સ્પષ્ટ કરો. (ચાર થી પાંચ લીટીમાં)

$$[\gamma]$$

१. 'सुवर्षानो ढगलो तथा पथ्थरनो ढगलो'ना दृष्टांते भगवाननुं निवास स्थान

૨. નટની માયાનું દષ્ટાંત

() દર્શન :

.....

.....

सिद्धान्त :

.....

પ્ર. ૪ નીચેના પ્રસંગોમાંથી કોઈ પણ બે પ્રસંગો અભ્યાસક્રમના વચનામૃતના સંદર્ભનું પ્રમાણ આપી સમજાવો.

(ત્રણ થી ચાર લીટીમાં)

$$[\gamma]$$

૧. જે ગુણવાન હોય છે, તે પોતાની જવાબદારીની વાત વિચારે છે; જે દોષોથી ભરેલો હોય છે, તે અધિકારોની જ વાતો કરે છે.

૨. રામસંગબાપુ પ્રમુખસ્વામીનું માહાત્મ્ય સમજ્યા ત્યારે તેમનામાંથી નાસ્તિકપણું ગયું અને આસ્તિકપણું આવ્યું.

૩. દસ જણાએ નદી પાર કર્યા પછી ટોળાની ગણતરી કરી ત્યારે નવ જ થયા તેથી ગણનારો રડવા લાગ્યો.

૪. જીવુબાએ લાલજીને ધરાવેલ દૂધ લાલજી પી ગયા ને વાટકાનો ઘા એભલ ખાયર પર કર્યો.

() સંદર્ભ :

સમજૂતી :

પ્ર. ૫ નીચે આપેલાં અવતરણોની પૂર્તિ કરો.

[૯]

૧. જે કલ્યાણને અર્થે

..... જાડી બુદ્ધિવાળો છે.

૨. એવી નિષ્ઠાવાળો ઉદ્ધાર થાય છે.

૩. કોઈકમાં મોટી બુદ્ધિ જણાતી એને જ બુદ્ધિવાળો કહીએ.

વિભાગ - ૨ : ભગવાન સ્વામિનારાયણ જીવનચરિત્ર
ભાગ ૧ - છટ્ટી આવૃત્તિ, મે - ૨૦૧૩ અને ભાગ ૨ - છટ્ટી આવૃત્તિ, જૂન - ૨૦૧૨

પ્ર. ૬ નીચે આપેલા વિષયોમાંથી કોઈ પણ એક વિષય ઉપર મુદ્દાસર નોંધ લખો. (ત્રીસેક લીટીમાં)

[૧૨]

૧. નીલકંઠવર્ણીનું કલ્યાણકારી વનવિચરણ ('દિવ્ય વનવિચરણ'ના જ પ્રસંગો)

૨. નીલકંઠવર્ણીનું વ્યક્તિત્વ દર્શન ('પૂર્વ બંગાળમાં'ના જ પ્રસંગો)

૩. ઘનશ્યામ અને સુવાસિનીભાભીનો સ્નેહસંબંધ ('પુરુષોત્તમનું પ્રાગટ્ય અને બાળલીલા' થી 'અયોધ્યાની પુણ્યભૂમિમાં' સુધીના જ પ્રસંગો)

()

પ્ર. ૭ નીચે આપેલા વિષયોમાંથી કોઈ પણ બે ઉપર ટૂંકનોંધ લખો. (દરેક ટૂંકનોંધમાં પાંચેક લીટીના બે પ્રસંગો લખવા) [૮]

૧. શ્રીહરિએ કરેલાં જીવનપરિવર્તન ('સમાધિ દ્વારા શ્રીહરિનાં ઐશ્વર્યનું દર્શન' થી 'રામ, લક્ષ્મણ, જાનકીની મૂર્તિઓ પધરાવવાનો નિષેધ' સુધીના જ પ્રસંગો)
૨. ભક્તોના ભક્તિભાવને વશ શ્રીહરિ ('રઘુનાથદાસે ઉપાડેલી ઉપાધિ' થી 'શ્રીહરિનો પાંચાળમાં પ્રવેશ' સુધીના જ પ્રસંગો)
૩. માંગરોળમાં સદાવ્રત ('તીર્થરાજ લોજપુરમાં'ના જ પ્રસંગો)

() પ્રસંગ - ૧ :

.....

.....

.....

.....

પ્રસંગ - ૨ :

.....

.....

.....

.....

પ્ર. ૮ નીચે આપેલા પ્રસંગોમાંથી કોઈ પણ ત્રણ પ્રસંગ વર્ણવી મનન લખો.

(પ્રસંગવર્ણન આઠેક લીટીમાં તથા મનન ચારેક લીટીમાં લખવું)

[૧૨]

૧. શ્રીહરિ ઉમરેઠમાં.
૨. ગુપ્તપ્રયાગમાં : ગામ ડોળાહે ભરવાડના નેસમાં નીલકંઠવર્ણી
૩. માણાવદરમાં વસંતોત્સવ
૪. શ્રીહરિ ભાડેરમાં નવરાત્રનું રહસ્ય સમજાવે છે.
૫. હનુમાનગઢીમાં બાવા મોહનદાસને એકાદશી વ્રતનો મહિમા સમજાવ્યો.

() પ્રસંગ :

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

મનન :-

.....

.....

.....

૩. ડુંગળી-લસણનો નિષેધ કરતાં શાસ્ત્રોના બે સંદર્ભ લખો.

૨. પ્રાર્થના એટલે શું ?

પ્ર. ૧૩ નીચે આપેલા વિષયોમાંથી કોઈ પણ એક ઉપર ટૂંકનોંધ લખો. (પંદર થી વીસ લીટીમાં)

૨. તિલક-ચાંદલો શું છે ?

[illegible]

પ્ર. ૧૪ નીચે આપેલા વિષયોમાંથી કોઈ પણ એક ઉપર નિબંધ લખો.

(પાંત્રીસ થી ચાલીસ લીટીમાં)

[૧૫]

૧. કર્મમાં પ્રભુનો યોગ એ જ કર્મયોગ (સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ : જુલાઈ - ૨૦૧૬, પા.નં. ૪-૬, ૧૮)
૨. અમૃતના અમરત્વની અમરગાથા (સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ : સપ્ટેમ્બર-ઓક્ટોબર - ૨૦૧૬, પા.નં. ૭-૧૫)
૩. પ્રમુખસ્વામી મહારાજને અનેકવિધ ક્ષેત્રોના પ્રસિદ્ધ મહાનુભાવોની શ્રદ્ધાંજલિ
(સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ : સપ્ટેમ્બર-ઓક્ટોબર - ૨૦૧૬, પા.નં. ૧૨૧-૧૨૬)

()

.....

.....

૨૨ પછીના પૃષ્ઠોમાં ઉપરોક્ત ત્રણેય નિબંધોનું વર્ણન દર્શાવેલ છે.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

* * *

૨૩ અગત્યની જાહેરાત તમામ પરીક્ષાર્થીઓ આપણી સંસ્થાની નીચે દર્શાવેલી website - link પરથી જૂનાં વર્ષોના પ્રશ્નપત્રો તથા તેના ઉકેલપત્રો નિઃશુલ્ક ડાઉનલોડ કરી શકશે તથા તેની પ્રિન્ટ પણ કાઢી શકશે.

<http://www.baps.org/Satsang-Exams.aspx>

પરીક્ષાર્થી શ્રી,

સસ્નેહ જય શ્રી સ્વામિનારાયણ

**સત્સંગ શિક્ષણ પરીક્ષા માર્ચ ૨૦૧૭ના નિબંધોની પૂર્વ તૈયારી માટે
નીચે જણાવેલ માર્ગદર્શન અને સૂચનો ધ્યાનમાં લેવા વિનંતી.**

૧. નિબંધ એટલે કોઈ નિશ્ચિત વિષય ઉપર વ્યવસ્થિત, ચિંતનપૂર્વક અને મુદ્દાસરનું લખાણ. સત્સંગ શિક્ષણ પરીક્ષામાં પૂછાતા નિબંધો સામાન્ય જ્ઞાનના આધારે, પરીક્ષાર્થીના દૈનિક જીવનમાં સત્સંગના સદ્વાંચન અને કથા શ્રવણ અને મનન દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ જ્ઞાનની કસોટી કરતા ૩૫ થી ૪૦ લીટીમાં લખવાના હોય છે.
૨. પરીક્ષાર્થીઓની માગણીને માન આપીને આ વર્ષે પ્રી-ટેસ્ટમાં પૂછાનાર નિબંધોના વિષયો અગાઉથી પરીક્ષાર્થીના એકાઉન્ટમાં અપલોડ કરવામાં આવ્યા છે.
૩. પ્રી-ટેસ્ટમાં જે તે પરીક્ષામાં પૂછાનાર નિબંધોના ત્રણે ત્રણ વિષયો આપવામાં આવ્યા છે. માર્ચ ૨૦૧૭ની ફાઈનલ પરીક્ષામાં આ ત્રણ વિષયોમાંથી કોઈપણ એક નિબંધ ચોક્કસપણે પૂછાશે જ. માટે જો આપ આ ત્રણે ત્રણ વિષયો તૈયાર કરશો તો આપ ચોક્કસપણે એક નિબંધ મુખ્ય પરીક્ષામાં ખૂબ જ સારી રીતે લખી શકશો.
૪. આ નિબંધોનું સામાન્ય બંધારણ, લખાણ(મેટર) જૂના ‘સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ’માંથી લેવામાં આવે છે.
૫. અહીં આપેલા નિબંધોનું લખાણ કેવળ દિશા સૂચક છે. આ જ લખાણ ગોખીને પરીક્ષામાં લખવાની જરૂર નથી. આથી વિશેષ સારા મુદ્દાઓનું ચિંતન-મનન કરી આપની રીતે પૂર્વ તૈયારી કરીને લખી શકો છો.
૬. ગુજરાતી માધ્યમ (ભાષા) સિવાયના પરીક્ષાર્થીઓ માટે : આ નિબંધોનું મૂળ પ્રકાશન ગુજરાતી ભાષામાં જ હોવાથી તેનું શબ્દશઃ ભાષાંતર ન કરતાં, તેનો ભાવાર્થ સમજીને પરીક્ષાર્થીએ પોતાની રીતે સમજીને તૈયારી કરવાની રહેશે. પરીક્ષા કાર્યાલય અંગ્રેજી કે હિન્દી ભાષામાં આ નિબંધોનું ભાષાંતર આપી નહિ શકે. તેથી ભાષાંતર કરવા અંગેનો પત્રવ્યવહાર કે ઈ-મેલ પણ પરીક્ષા કાર્યાલયને કરશો નહિ તેવી નમ્ર વિનંતી છે.
૭. ગુજરાતી ભાષા વાંચી, લખી કે બોલી ન શકતા હોય તેવા પરીક્ષાર્થીઓએ માતા-પિતા, વડીલો કે અન્ય સ્વજનો-સ્નેહીઓ પાસે વંચાવીને નિબંધનો ભાવાર્થ સમજી પોતાની રીતે, પોતાના શબ્દોમાં લખીને તૈયારી કરવાની રહેશે.
૮. One essay from the list of essays will be asked in the Final Examination of March-2017.

સત્સંગ પ્રાણ ખંડ-૧

નિબંધ-૧ :

કર્મમાં પ્રભુનો યોગ એ જ કર્મયોગ

■ સાધુ ભદ્રેશદાસ (ષડ્દર્શનાચાર્ય, પીએચ.ડી., ડી.લીટ)

કાંઈક કરીએ એટલે કાંઈક પ્રશ્ન થાય. કર્મો કર્યા વગર પણ છૂટકો નથી. કર્મો વગર રહી શકાય તેવું પણ નથી. આથી કર્મો સાથે કામ લેતાં શીખવાનું છે. કર્મોમાં યોગને ભેળવીએ એટલે કર્મ કર્મ મટીને કર્મયોગ બની જાય. કર્મમાં યોગ ભેળવવો એટલે કર્મમાં ભગવાનને ભેળવવા. એટલે જ ગીતામાં કહ્યું કે, ‘યોગસ્થઃ કુરુ કર્માણિ’ (ગીતા) - હે અર્જુન! તું યોગમાં સ્થિર થઈને કર્મ કર. યોગમાં સ્થિર થવું એટલે પરમાત્મસ્વરૂપની નિષ્ઠા આત્મસાત્ કરવી. ભગવાનનો સંબંધ ભેળવીને કર્મો કરીએ એટલે ભગવાનની નિષ્ઠા સહિત કર્મ કર્યા કહેવાય. આવાં કર્મો કરે તેવી વ્યક્તિ કેવળ કર્મઠ મટીને કર્મયોગી બને છે. ગીતા કર્મયોગી બનવાનો કીમિયો શિખવાડે છે. આવો આ અંગે ચિંતન કરીએ.

કર્મ અને ફળ. કર્મ અને બંધન. ફળ અને બંધન એ કર્મો સાથે જોડાયેલાં બે પરિણામો છે. કાંઈક કરીએ એટલે તેનું ફળ મળે. કાંઈક કરીએ એટલે તેનું બંધન થાય. પ્રથમ કર્મ અને ફળના સંબંધનો વિચાર કરીએ.

કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે - કર્મમાં જ તારો અધિકાર

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું, ‘કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન। મા કર્મફલહેતુર્ભૂમા તે સંગોઽસ્ત્વકર્મણિ॥’ હે અર્જુન! તારો કર્મ કરવામાં જ અધિકાર છે, ફળોમાં કદીયે નહીં. માટે તું કર્મફળની ઈચ્છા ન કરીશ, અને એમ છતાં કર્મો ન કરવાનો નિર્ણય પણ ન કરીશ. (ગીતા ૨/૪૭)

કોઈ કર્મ ફળ વગરનું હોતું નથી. ફળ એટલે અસર. અસર વગરનું કોઈ કર્મ ન હોય. પાણીમાં બરફ નાંખીએ એટલે પાણી ઠંડું થાય. સાથે સાથે બરફ પણ ઓગળવા લાગે. કર્મની અસર સ્વથી માંડીને સર્વ સુધી હોય છે. સારાં કર્મોની સારી અસર અને ખરાબ કર્મોની ખરાબ અસર. તેનાથી કર્મ કરનાર અને સમાજ બંનેને માઠાં ફળ ભોગવવાં પડે છે. માણસ કાંઈક જમે એટલે તેનાં ફળ મળવાં શરૂ થાય. ભૂખ જાય. શરીરમાં ફેરફારો થાય. લોહી બનવા લાગે. માંસ વધવા લાગે. આ બધાં તેનાં દેખીતાં ફળો છે. જે જોઈ ન શકાય અને કાળાંતરમાં મળનાર ફળો પણ ઘણાં હોય છે. તેને આપણે પુણ્ય-પાપ કહીએ છીએ. અહીં એક બાબત ધ્યાન રાખવાની છે કે, કર્મ અને તેનાં ફળોની વ્યવસ્થા ભગવાને કરી છે. કર્મ પોતે જ કોઈ પણ પ્રકારનાં ફળ નથી આપી શકતાં. પરંતુ આપણાં કર્મોને જોઈને ભગવાન કયા પ્રકારનું ફળ આપવું તેનો નિર્ણય પોતાની ઈચ્છાથી સ્વતંત્રપણે કરે છે. ભગવાન ધારે તો એ વ્યવસ્થાને બદલી શકે છે. આથી આમ કર્યું એટલે આમ થવું જ જોઈએ તે પ્રકારનો દાવો આપણે કોઈ કરી શકીએ નહીં. એ ભગવાનની ઈચ્છા પર આધારિત વસ્તુ છે. આપણને તો કેવળ કર્મો કરવાનો જ અધિકાર છે.

અહીં અધિકાર શબ્દ પ્રયોજીને શ્રીકૃષ્ણજીએ ખૂબ અગત્યની સ્પષ્ટતા કરી છે. કર્મોમાં અધિકાર એટલે કેવાં કર્મો કરવાં અને કેવાં ન કરવાં તે નિર્ણય આપણી ઈચ્છાને અધીન છે. ભગવાન કર્મ કરવા યોગ્ય શરીર આપે. ક્રિયાશક્તિ

આપે. ઈચ્છાશક્તિ આપે. સમજશક્તિ આપે. કેવાં કર્મો કરવાં જોઈએ અને કેવાં નહીં એનો વિવેક પણ આપે. એમ છતાં અંતે એ કરવાનો નિર્ણય લેવા આપણને કહે છે. આ રીતે આપણો કર્મ કરવામાં અધિકાર છે. પણ સાથે સાથે કહ્યું કે, ‘મા ફલેષુ કદાચના’ અર્થાત્ ફળ ઉપર આપણો અધિકાર કદાપિ નથી. આપણા અધિકારો મર્યાદિત છે. અને જે છે તે પણ પરમાત્માની કૃપાથી જ છે, તેમના નિયમનમાં છે, એટલે સાવ સ્વતંત્રપણે તો આપણને કોઈ અધિકાર છે જ નહીં એમ અહીં સિદ્ધાંત સમજાવ્યો છે. કર્મો કરવામાં આપણો અધિકાર એ જ કે આપણે કેવાં કર્મો કરવાં તેની પસંદગી કરી શકીએ છીએ. અને એ કર્મો કર્યા પછી આ કર્મનું આવું પરિણામ આવવું જ જોઈએ એ પ્રકારની અપેક્ષા થઈ એટલે ફળ ઉપર અધિકારની અપેક્ષા થઈ કહેવાય. તે અપેક્ષા વ્યર્થ છે અને અશક્ય છે. આવા ફળની અપેક્ષાવાળો ક્યારે દુઃખના દરિયામાં ડૂબે તે કહી ન શકાય. ક્યાં કર્મોનાં ક્યાં ફળ આપવાં તે પરમાત્માનો અધિકાર છે. આ અધિકારને કોઈ છીનવી શકતું નથી. એટલે જ ભગવાનને કર્મફળપ્રદાતા કહ્યા છે.

હા, કર્મો કરો પણ ફળની ઈચ્છા ન રાખો એમ કોઈ કહે એટલે એ વાત તરત ગળે ન ઊતરે. કારણ કે ફળની ઈચ્છા જ ન રાખવાની હોય તો પછી કર્મો થાય જ કઈ રીતે? વળી, સારાં કર્મો અને નરસાં કર્મોનો નિર્ણય પણ કેમ થાય? ફળના આધારે તો તેના નિર્ણયો થાય છે. તો પછી ગીતામાં આ પ્રકારની સલાહ કેમ આપી? એવો એક સ્વાભાવિક પ્રશ્ન અહીં થઈ શકે. અધિકાર શબ્દ વાપરીને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે તેનું સમાધાન મૂક્યું છે. ફળનો વિચાર કરવામાં વાંધો નથી. અવશ્ય આપણે ફળનો વિચાર કરવો જ જોઈએ. ફળનો વિચાર એટલે ધ્યેયનો વિચાર. ધ્યેયની સ્પષ્ટતા હોવી જ જોઈએ એ હકીકત છે. એમ છતાં તેની ઉપર આપણો અધિકાર નથી એ પણ એવી જ હકીકત છે. ફળનો વિચાર અને ફળ ઉપર અધિકાર બંને જુદી વસ્તુ છે. ફળનો વિચાર કર્મ કરવામાં ઉપયોગી છે. તેનાથી સારાં કર્મો કરવા પ્રેરાઈએ છીએ. ખોટાં કર્મો કરતા પાછા વળી શકીએ છીએ. પરંતુ ફળ ઉપર જો અધિકાર જમાવીએ તો યોગાનુયોગ આપણે કલ્પેલાં ફળો ભગવાનની ઈચ્છાથી એક સરખાં બની જાય તો કદાચ એક-બે પ્રસંગોમાં વાંધો ન આવે, કિન્તુ કાયમ ભગવાનની ઈચ્છા એમ જ હોય તેવું નથી હોતું. ભગવાન આપણી અપેક્ષાઓ પ્રમાણે જ ફળનો નિર્ણય કરતા નથી. તેથી આપણે ધાર્યા હોય તેવાં જ પરિણામો આવે તેવું ન પણ બને તે વાસ્તવિક છે. આ વાસ્તવિકતાને જે સ્વીકારી ન શકે તેને વિષાદની પીડા ભોગવવાની તૈયારી રાખવી પડે.

આ વાસ્તવિકતા એવી છે કે એમાંથી અકર્મણ્યતા છવાઈ જવાનો ભય છે. ફળ ઉપર મારો અધિકાર જ નથી તો હવે હું કર્મ જ શા માટે કરું, એમ વિચારી કોઈ કર્મ કરવાથી ઉદાસ પણ થઈ જાય. આ પ્રકારના ભયસ્થાનથી ઊગારવા માટે જ શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું, ‘મા તે સજ્જોઽસ્ત્વકર્મણિ.’ હે પાર્થ, એમ છતાં તું કર્મો કરવાનું મૂકીશ નહીં. કર્મોને સાવ છોડી દેનારાને તો કષ્ટોની પરંપરા ત્રસ્ત કરી મૂકે છે.

કર્મો કરો, સારી રીતે કરો, ફળનો વિચાર પણ કરો, પણ ફળ ઉપર અધિકાર ન જમાવો, ભગવાન સર્વકર્મફળપ્રદાતા છે એ ન ભૂલો અને બસ, કર્મ કરતા જ રહો, કરતા જ રહો એ આ શ્લોકનું તાત્પર્ય છે.

કર્મોમાં યોગ ભળે તે કર્મયોગ

હવે સામાન્ય જણાતાં કર્મો કઈ રીતે કર્મયોગનો દરજ્જો પ્રાપ્ત કરી શકે? કઈ રીતે સુખપ્રદ બની શકે? કઈ રીતે સામાન્ય જણાતાં કર્મો જ આપણને મુક્તિ આપી શકે? તે વાત ભગવાન કૃષ્ણ સમજાવે છે.

તેમણે કહ્યું, ‘મયિ સર્વાણિ કર્માણિ સંન્યસ્યાઽધ્યાત્મચેતસા । નિરાશીર્નિર્મમો ભૂત્વા યુદ્ધ્યસ્ય વિગતજ્વરઃ ॥’ ‘હે પાર્થ, તું બધાં જ કર્મો મને સમર્પણ કરીને, આધ્યાત્મિક ચિત્તવડે, તૃષ્ણારહિત થઈને, આસક્તિમાંથી જન્મેલી મમતા વગરનો થઈને અને સંતાપ વગરનો થઈને યુદ્ધ કર.’ (ગીતા ૩/૩૦)

પાંચ વાત આ શ્લોકમાં બતાવી છે.

પ્રથમ વાત છે ‘મયિ સર્વાણિ કર્માણિ સંન્યસ્ય’ કર્મ- સમર્પણનો આ ઉપદેશ છે. લોકમાં વારે-તહેવારે સમર્પણ થતું હોય છે. લોકો એકબીજાને પદાર્થો આપે એ રીતે અહીં કર્મોને સમર્પિત કરવા કહ્યું છે. હા, કર્મો એવો કોઈ સ્થૂળ પદાર્થ નથી કે તેનું આપણે હાથોહાથ કોઈને સમર્પણ કરી શકીએ. કર્મોનું સમર્પણ ભાવનાઓની શુદ્ધિથી થાય છે. કર્મો સમર્પણ કરવા એટલે ‘હું કરું છું’ એવા અભિમાનને છોડી ‘મને મળ્યા એ પ્રત્યક્ષ ભગવાન જ સર્વ કર્તાહર્તા છે’ એવા ભાવથી કર્મો કરવાં, ‘મારી ક્રિયાઓથી તેઓ રાજી થશે ને!’ એમ પ્રગટ પ્રભુને પ્રસન્ન કરવા કર્મો કરવાં. હાલવું- ચાલવું,

ઊઠવું-બેસવું કે પછી નોકરી-ધંધા વગેરે વ્યવહારિક કાર્યો જેવી આપણી રોજની ક્રિયાઓ ભગવાનનું ભજન કરતાં કરતાં કરવી. આમ ભગવાનના કર્તાપણાની સમજણ, નિરહંકારિતા, પ્રત્યેક કર્મમાં પરમાત્માને રાજી કરવાની ભાવના અને ભજન કરતાં ક્રિયા કરવાની ટેવ વગેરે જો આપણાં કર્મોમાં ભેળવાય તો તે કર્મો ભગવાનને સમર્પિત કર્યા કહેવાય.

બીજી વાત છે — ‘અધ્યાત્મચેતસા’. ‘અધ્યાત્મચેતસા’ એટલે અધ્યાત્મચિંતન. અધ્યાત્મચિંતન આત્મચિંતનની દિશા છે. ‘હું શું છું?’ અને મારે શું થવાનું છે? તેની સ્પષ્ટતા અધ્યાત્મચિંતનથી થાય છે. ‘હું દેહ, ઇન્દ્રિયો અને અંતઃકરણથી નોખો એવો આત્મા છું અને મારે બ્રહ્મરૂપ થવાનું છે’ એમ ધ્યેયનું ચિંતન કરે તેને આધ્યાત્મિક ચિંતન કહેવાય. ભગવાન સ્વામિનારાયણે આ પ્રકારના અધ્યાત્મચિંતનને આત્મનિષ્ઠાની ઉત્તમ દશા કહી છે. આ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરે તેને પોતાના આત્માનું બ્રહ્મરૂપે દર્શન થાય છે અને તેમાં પરમાત્મા રહ્યા છે તેવો અખંડ અનુભવ થાય છે. કર્મ કરનાર વ્યક્તિનો આત્મા જો આવી બ્રાહ્મી સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરી લે, તો પછી તેને ક્યારેય કર્મોનું બંધન પણ નથી થતું.

ત્રીજી વાત છે — ‘નિરાશી:’ થવાની. ‘નિરાશી:’ થવું એટલે તૃષ્ણારહિત થવું. માન-સન્માનની ઇચ્છા કે પછી ફળની ઇચ્છા જેવી તૃષ્ણાઓ સાથે કર્મો કરીએ એટલે કર્મો બંધનની બેડી બની જાય. કર્મો કરનાર લૌકિક તૃષ્ણાઓથી રહિત હોવો જોઈએ એમ અહીં અપેક્ષાઓને નાથવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે.

ચોથી વાત છે — ‘નિર્મમ:’ થવાની. ‘નિર્મમ:’ થવું એટલે મમત્વ છોડવું. ‘હું’ અને ‘મારું’ એ માયા છે. મમત્વ કરીએ એટલે કર્મો ખરડાય અને મલિન બને. ‘આ મારું છે’ એવો અધિકાર જમાવી કર્મો કરીએ એટલે દુઃખ, ભાર અને બંધન ઘર કરી બેસે.

પાંચમી વાત છે — ‘વિગતજ્વર:’ થવાની. ‘વિગતજ્વર:’ થવું એટલે નિરુત્સાહ, કંટાળો, અણગમો કે આળસ જેવી બાબતોના સંતાપથી મુક્ત થવું. ઉપરોક્ત ચારમાંથી એકની પણ ઊણપ હોય તો સંતાપ આવ્યા વગર રહે જ નહીં. લોકમાં કોઈને તાવ આવે તો તેની કોઈ ક્રિયામાં બરકત ન આવે. કરે પણ મન ન લાગે. પરાણે કરવું પડે. થોડું ઘણું કામ થાય પણ તેમાં ઉત્સાહ ન હોય, આનંદ ન હોય. ‘વિગતજ્વર:’ શબ્દ દ્વારા ભગવદ્ગીતા કર્મોની ગુણવત્તાને વધુ વિકસિત કરવા કહે છે.

આમ ઉપરોક્ત પાંચ બાબતોથી આપણે આપણાં કર્મોને સજાવીએ તો આપણાં કર્મો કેવળ લૌકિક કર્મો મટીને કર્મયોગ બની જાય. પછી તો બંધનકારી જ મુક્તિનાં સાધન બની જાય. દુઃખમય હતું તે જ સુખમય બની જાય. પછી ક્યારેય કર્મ કરવામાં કંટાળો ન આવે. પાછા ન પડી જવાય. ઉદ્વેગ ન થાય. ભય ન લાગે. ઊલટું ગુરુહરિને રાજી કરી લેવા ઉત્સાહ જાગે. કરી છૂટવાની ભાવના જાગે. કર્મયોગીને આવા રૂપાંતરણનો અનુભવ થાય છે.

અહીં એક વસ્તુ યાદ રાખવી જોઈએ કે પ્રથમ તો આપણાં કર્મો શાસ્ત્ર અને ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે જ હોવાં જોઈએ. તેમણે બાંધેલી વિધિ-નિષેધની મર્યાદાને અનુસરતાં હોવાં જોઈએ. આજ્ઞાથી કરાતાં આવાં કર્મોમાં જ ઉપરોક્ત ભાવનાઓને ઉમેરીને કર્મયોગ સંપન્ન કરી શકાય છે. આથી કોઈ ચોરી કરે, હિંસા કરે, વ્યભિચાર કરે ને પછી ભલે ને તે કર્મો કરતાં ભગવાનને યાદ કર્યા હોય, તો પણ તે કર્મો કુકર્મ જ ગણાય અને તેનું પાપ પણ લાગે.

બ્રાહ્મી સ્થિતિની દરિદ્રતાને કારણે અર્જુન માયાની વ્યૂહરચનામાં ફસાયો. તે અહંકારી બન્યો. ભગવાનની કર્તૃત્વશક્તિ ભૂલ્યો. આશા-તૃષ્ણાથી હણાયો. મમત્વથી પીડાયો. અને અંતે નિરુત્સાહ, નિર્બળતા અને સંશય જેવા દુર્ગુણોના સંતાપથી ત્રસ્ત થઈ કર્તૃત્વકર્મનું આચરણ કરી ન શક્યો. આથી જ ભગવાન કૃષ્ણ તેને કર્મોનો ત્યાગ નહીં કરતાં, કર્મો કરવાની કળા શિખવાડે છે. કર્મયોગનું આચરણ એ જ કર્મ કરવાની કળા. સમગ્ર ગીતામાં આ કળા શ્રીકૃષ્ણે વારંવાર અર્જુન સમક્ષ રજૂ કરી છે. તેને શિખવાડી છે.

ભગવદ્ગીતામાં વિસ્તારથી વર્ણવાયેલા કર્મયોગના આ રહસ્યને ભગવાન સ્વામિનારાયણે પોતાના ઉપદેશમાં ખૂબ સુંદર રીતે રજૂ કર્યો છે. તેમણે કર્મયોગીનાં કર્મોને સાક્ષાત્ ભક્તિ જ કહ્યાં છે. તેમનાં વચનો આ પ્રમાણે છે —

“જેટલા ગ્રંથ છે તે સર્વે ગ્રંથોને સાંભળીને કેટલાક જે જીવ છે તે એ ગ્રંથોને ધર્મ, અર્થ ને કામપર જાણે છે. પછી એમ જાણીને પોતે પણ ધર્મ, અર્થ ને કામ તેને જ અર્થે યજ્ઞ-વ્રતાદિક શુભ કર્મ કરે છે. પછી તે કર્મનું ફળ દેવલોક અથવા બ્રહ્મલોક અથવા મૃત્યુલોક, તેને વિષે ભોગવીને પછી ત્યાંથી પડે છે ને નરક-ચોરાસીમાં જાય છે. માટે જે જીવ ધર્મ, અર્થ ને કામને વિશે પ્રીતિ રાખીને જે જે સુકૃત કરે છે તે સર્વે સાત્ત્વિકી, રાજસી ને તામસી થાય છે ને તે કર્મનું

ફળ સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને પાતાળ એ ત્રણ લોકમાં રહીને ભોગવાય છે; પણ ગુણાતીત જે ભગવાનનું ધામ તેને પામે નહીં. અને જ્યારે મોક્ષ ન થાય ત્યારે જન્મ-મરણ અને નરકનું દુઃખ તે મટે નહીં. અને જો ધર્મ, અર્થ ને કામ સંબંધી જે ફળની ઇચ્છા તેનો ત્યાગ કરીને તેનાં તે શુભ કર્મ જો ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે કરે તો એ જ શુભ કર્મ છે તે ભક્તિરૂપ થઈને કેવળ મોક્ષને અર્થે થાય છે. ત્યાં શ્લોક છે જે –

‘આમયો યેન ભૂતાનાં જાયતે યશ્ચ સુવ્રત!?’

તદેવ હ્યામયં દ્રવ્યં ન પુનાતિ ચિકિત્સિતમ્ ॥

એવં નૃણાં ક્રિયાયોગાઃ સર્વે સંસૃતિહેતવઃ ?

ત એવાત્મવિનાશાય કલ્પન્તે કલ્પિતાઃ પરે ॥’

એ શ્લોકનો પૂર્વે વાત કરી એ જ ભાવ છે. માટે એ વાર્તા છે તે સુધી અટપટી છે, તે જો પૂરી સમજાણી ન હોય તો ભગવાનના ભક્ત હોય તેનો પણ સર્વ અજ્ઞાની જીવના સરખો દેહનો વ્યવહાર જોઈને તે ભગવાનના ભક્તનો અવગુણ લે; તેણે કરીને અવગુણનો લેનારો નારકી થાય છે. અને ભગવાનના ભક્તની ને વિમુખ જીવની ક્રિયામાં તો ઘણો ફેર છે; કેમ જે, વિમુખ જે જે ક્રિયા કરે છે તે પોતાની ઇન્દ્રિયોને લાડ લડાવવાને અર્થે કરે છે ને ભગવાનનો ભક્ત જે જે ક્રિયા કરે છે તે તો કેવળ ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત તેની સેવાને અર્થે કરે છે. માટે હરિજનની જે સર્વ ક્રિયા તે તો ભક્તિરૂપ છે. અને જે ભક્તિ છે તે તો નૈષ્કર્મ્ય જે જ્ઞાન તે રૂપ છે. માટે હરિજનની ક્રિયા છે તે તો સર્વ નૈષ્કર્મ્યરૂપ છે.

ત્યાં શ્લોક ભગવદ્ગીતાનો છે -

‘કર્મણ્યકર્મ યઃ પश्यેદકર્મણિ ચ કર્મ યઃ ।

સ બુદ્ધિમાન્મનુષ્યેષુ સ યુક્તઃ કૃત્સ્નકર્મકૃત્ ॥’

એ શ્લોકનો અર્થ છે જે, ‘ભગવાનનો ભક્ત હોય તે ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે જે જે કર્મ કરે છે તે કર્મને વિશે અકર્મ જે જ્ઞાન તેને જે દેખે છે અને વિમુખ હોય તે નિવૃત્તિમાર્ગ પકડીને અકર્મપણે રહેતો હોય તોપણ તેને કર્મમાં બૂડ્યો છે એમ જે દેખે છે, તે દેખનારો સર્વે મનુષ્યને વિષે બુદ્ધિમાન છે ને તે જ્ઞાની છે તથા તે યુક્ત છે કહેતાં મોક્ષને યોગ્ય છે અને ‘કૃત્સ્ન-કર્મકૃત્’ કહેતાં સર્વ કર્મનો કરનારો છે.’ (વચનામૃત ગઢડા મધ્ય પ્રકરણ ૧૧) ◆

નિબંધ-૨ :

અમૃતના અમરત્વની અમર ગાથા...

હમણાં એ હેતનો અવાજ સાંભળીશ, જાણે હમણાં એ હોઠ બે મલકશે,
હમણાં લંબાવી હાથ આશિષ દેશે, ને જાણે હમણાં એ આંખથી અડકશે...

■ સાધુ અક્ષરવત્સલદાસ

પ્રસિદ્ધ કવિ હરીન્દ્ર દવે લિખિત ઉપરોક્ત પંક્તિઓમાં, વિશ્વવંદનીય પ્રમુખસ્વામી મહારાજના ધામગમન બાદ ચાર-ચાર દિવસ દરમિયાન દર્શન કરવા ઊમટનાર લાખો ભક્તોનાં હૈયાંનો સાદ છે! કોઈ કલ્પના પણ કરી શકે? કે સામેના પૃષ્ઠ પરની છબિ પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજના ધામગમન બાદના ચોથા દિવસની છે! ‘હમણાં જ એ હેતનો અવાજ સાંભળીશ, જાણે હમણાં એ હોઠ બે મલકશે...’ આ જીવંતતા ચાર-ચાર દિવસ પછી પણ સ્વામીશ્રીની પ્રત્યેક ઝલકમાં લાખો લોકોને અનુભવાતી હતી, એ એમના અમૃતત્વની છડી પુકારે છે.

પ્રેમાનંદ સ્વામીની પંક્તિ ‘અક્ષર અમૃત જેનું નામ...’ જાણે અહીં સાકાર અનુભવાતી હતી!

આ લખાઈ રહ્યું છે, ત્યારે પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજના દેહવિલયને એક મહિના જેટલો સમય થઈ ચૂક્યો છે. પરંતુ હજુયે મન એ સ્વીકારવા તૈયાર થતું નથી કે, લાખોના પ્રાણપ્યારા પ્રમુખસ્વામી મહારાજનું પ્રેમમય નખશિખ દિવ્ય અસ્તિત્વ હવે આ વસુંધરા પર નજરથી ઓઝલ થયું છે. કોઈ એકલદોકલ નહીં, પરંતુ લાખો હૈયાંની આ સ્થિતિ રહી છે. અને વાત સાચી છે, દાયકાઓ સુધી તેમણે અનરાધાર વરસાવેલી અમૃતવર્ષા કેમેય હૈયેથી વીસરાય?! જન્મોજન્મ સુધી કાળજે કોતરાયેલી એમની અમર છબિ કેવી રીતે નજરને છેતરી જઈ શકે?! એટલે, હજુય બુદ્ધિ પર સવાર થઈને હૈયું સવાલ કરે છે: શું સ્વામીશ્રી ખરેખર જતા રહ્યા? શું એ સ્વપ્ન છે?

આપણા સામાન્ય ભૌતિક જીવનના પણ કેટલાક કોયડાઓ એવા હોય છે, જે આસાનીથી ઉકેલી શકાતા નથી. જ્યારે આ તો એક લોકોત્તર દિવ્ય ગુણાતીત મહાપુરુષની લીલાનો કોયડો છે. એ સામાન્ય બુદ્ધિથી તો કેવી રીતે ઉકેલી શકાય?!

પરંતુ એમાં તો એમણે જ અનેક વખત ઉચ્ચારેલો એમનો પ્રિય ઉત્તર જ ખપમાં લાગી શકે તેમ છે. સ્વામીશ્રીએ જુદા જુદા પ્રસંગોએ કેટલું સહજતાથી ઉચ્ચાર્યું હતું: ‘અમારે તો આવવા-જવાનું છે જ નહીં. આ તો વચ્ચેની રમત છે. બાકી અમે તો અહીં પણ છીએ, ને ત્યાં પણ છીએ...!’

તા. ૧૪-૧૨-૧૯૮૮ના રોજ તેમણે ઉચ્ચારેલા આધ્યાત્મિક રહસ્યમય આ શબ્દો આજેય કાનમાં ગુંજે છે. અને તેનું સ્મરણ થતાં જ હૈયું, એ પારલૌકિક પ્રેમપુરુષના સ્નેહબુંદ પીવા અધીર બની જાય છે. એમની અનંત દિવ્ય સ્મૃતિઓ સાથે એમની અલૌકિક ઓળખનું પાનું ખોલવા હૈયું ધડકવા માંડે છે.

કોણ હતા પ્રમુખસ્વામી મહારાજ?

શી રીતે આપવી એમની ઓળખ?

એ કરોડો લોકો માટે ખૂબ જાણીતા જ નહીં, પરંતુ પરમ આત્મીય સ્નેહી સ્વજન હતા, પરંતુ છતાંય એમની ઓળખ આપવી એ સૌ કોઈ માટે કસોટી બની જાય છે.

પ્રમુખસ્વામી મહારાજના ધામગમન પછી સતત ચાર-પાંચ દિવસો સુધી પ્રસાર માધ્યમોએ દિવસ-રાત ગુંજારવ કરીને પ્રમુખસ્વામી મહારાજના નામનો આદરભર્યો નાદ કરોડો લોકોનાં હૈયે ગુંજાવ્યો હતો. અને એ કરોડો લોકોને પણ એ જ સવાલ હતો: કોણ હતા પ્રમુખસ્વામી મહારાજ?

દાયકાઓ સાથે રહેનારા વિચક્ષણ બુદ્ધિમંતોને પણ તેનો ઉત્તર આપતાં હોઠ ટૂંકા પડે છે. ‘લિખતિ યદિ ગૃહિત્વા શારદા સર્વકાલં, તદપિ તવ ગુણાનામીશં પારં ન યાતિ’ એ પંક્તિ જીવતી અનુભવાય છે.

મધ્ય ગુજરાતના કાનમ પ્રાંતના યાજ્ઞસદ ગામે એક નાનકડા ખોરડે સામાન્ય પાટીદાર પરિવારમાં તેમનો જન્મ થયો ત્યારે, એક અસામાન્ય દિવ્ય વિભૂતિનું અવતરણ થયું છે, એવો અંદાજ સુધ્ધાં કોઈને આવ્યો નહોતો. પરંતુ જીવનભર સાદગી સાથે પોતાની મહત્તાનો ઢાંકપીછોડો કરનારા એ મહાન હીરને બી.એ.પી.એસ. સ્વામિનારાયણ સંસ્થાના મહાન સંસ્થાપક સંત બ્રહ્મસ્વરૂપ શાસ્ત્રીજી મહારાજે પારખી લીધું હતું. યાજ્ઞસદના પાટીદાર મોતીભાઈ પ્રભુદાસના એ નાના પુત્રને પહેલી જ નજરે જોતાં શાસ્ત્રીજી મહારાજ પામી ગયા હતા કે આ એક દુર્લભ આધ્યાત્મિક રત્ન છે. ત્યારપછીનો ઇતિહાસ તો પ્રસિદ્ધ છે. કેવળ અઢારેક વર્ષની ઉંમરના એ તરુણનું ગુરુ શાસ્ત્રીજી મહારાજની બે-ત્રણ લીટીની ચિટ્ટી પર જીવતરને યાહોમ કરી દેવું, એ એમની મહાનતાનો કેટલો મોટો પરિચય આપે છે! વય કાચી હતી, પરંતુ હૈયું તો કેવું પરિપક્વ હતું! એટલે જ ન કોઈ શરત, ન કોઈ અપેક્ષા કે ઈચ્છા, માત્ર ગુરુની જ ઈચ્છાએ જીવનને સતત ઊલટપૂલટ કરતા રહ્યા. ગુરુ-ઈચ્છાથી જ ૧૮ વર્ષની વયે શાંતિલાલમાંથી સ્વામી નારાયણસ્વરૂપદાસજી બની ગયા, શાસ્ત્રીજી મહારાજના ચીંધેલા રાહે જોતરાઈ ગયા - એક જ ધ્યેય સાથે કે ગુરુને રાજી જ કરવા છે. નક્કી કરેલા ધ્યેય માટે જાતને જીવનભર જોતરનારા કોઈક વિરલા જ હોય છે. નાની ઉંમરના નારાયણસ્વરૂપદાસજી એવા વિરલ વિભૂતિ હતા.

પરંતુ ગુરુની ઈચ્છા શી હતી? માત્ર સાધુ બનાવવાની?

ના, તેમાં તો એક વિરાટ લક્ષ્યની વાત હતી. તેનાં મૂળ બસ્સો વર્ષ પહેલાંના ઇતિહાસ સુધી લંબાયેલાં છે. બસ્સો વર્ષ પૂર્વે, સન ૧૭૮૧માં આ વસુંધરા પર અવતરીને પરબ્રહ્મ ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણે શુદ્ધ વેદોક્ત અક્ષરપુરુષોત્તમ ઉપાસનાનું પ્રવર્તન કર્યું હતું. તેમના અનુગામી અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીતાનંદ સ્વામી અને બ્રહ્મસ્વરૂપ ભગતજી મહારાજે એ અક્ષરપુરુષોત્તમ ઉપાસનાનો ઉદ્દ્યોષ કર્યો હતો. ભારતીય સંસ્કૃતિના શુદ્ધ ઉપાસનાના એ વૈદિક નાદને સવિશેષ પ્રચંડ બનાવવા શાસ્ત્રીજી મહારાજે જાણે એક મહાયજ્ઞ આદર્યો હતો. એ માટે જ તેમણે બોચાસણ જેવા નાના ગામમાં બી.એ.પી.એસ. સ્વામિનારાયણ સંસ્થાની સ્થાપના કરીને તેના પાયા પાતાળે રોપી દીધા હતા. પરંતુ એક પ્રખર પ્રતાપી ઓજસ્વી વ્યક્તિત્વ ધરાવતા શાસ્ત્રીજી મહારાજના, આ બી.એ.પી.એસ. સંસ્થાના ભાવિ સૂત્રધાર તરીકે કોણ આવશે? એવી અનેક અટકળો સૌ કરી રહ્યા હતા. પરંતુ શાસ્ત્રીજી મહારાજ નિશ્ચિંત હતા. કારણ કે તેમણે સુવર્ણપાત્ર ઘડીને તૈયાર રાખ્યું હતું - શાસ્ત્રી નારાયણસ્વરૂપદાસજી!

દીક્ષા લીધાને માત્ર દસ જ વર્ષમાં નારાયણસ્વરૂપદાસજીએ શાસ્ત્રીજી મહારાજની કૃપા પૂર્ણપણે ઝીલી લીધી હતી. એટલે જ, સન ૧૮૫૦માં ૨૮ વર્ષની ઉંમરના એ ગુણિયલ સાધુને શાસ્ત્રીજી મહારાજે પોતાના અનુગામી પ્રમુખ તરીકે સ્થાપી દીધા. નારાયણસ્વરૂપદાસજીને બદલે હવે સૌની જીભે ચઢી ગયું - ‘પ્રમુખસ્વામી’ નામ. જેમની પાસે દૂરંદેશી દષ્ટિ ન હોય એવા લોકોને ૨૮ વર્ષના નવયુવાન સાધુ પાસે શી અપેક્ષા હોય! પરંતુ શાસ્ત્રીજી મહારાજની દષ્ટિ તો સીમાતીત અને સમયાતીત હતી. સમયની પેલે પાર જઈને તેઓ નીરખતા હતા કે, આ સામાન્ય સુકલકડી જેવું લાગતું શાંત અને નિર્બળ વ્યક્તિત્વ આગળ જતાં તેની વિરાટ શક્તિઓનું દર્શન કરાવશે ત્યારે જગત તેમનાં ચરણે લળી પડશે. સાચા હીરાને ઓળખવા મૂલવવામાં થાપ ખાય એનું નામ શાસ્ત્રીજી મહારાજ નહીં.

અમદાવાદના પ્રભાશંકર પંડ્યાને એ દિવસોની સ્મૃતિ જીવનભર યાદ રહી ગઈ હતી. એક દિવસ શાસ્ત્રીજી મહારાજે પ્રમુખસ્વામીજીના પૂર્વાશ્રમના પિતાશ્રી મોતીભાઈ તરફ નિર્દેશ કરીને કહ્યું હતું, ‘એમણે તો અમને છત્રીસ લક્ષણો દીકરો આપ્યો છે.’ પ્રભાશંકરને મનમાં થયું કે છત્રીસ લક્ષણો એટલે શું? તેમણે પૂછ્યું, ‘સ્વામી! આ છત્રીસ લક્ષણો એટલે શું?’ શાસ્ત્રીજી મહારાજ બોલ્યા: ‘ત્રીસ લક્ષણો સાધુનાં હોય એ તો તને ખબર છે ને!’ ‘હા, સ્વામી!’

‘તો આ નારાયણદા’માં (પ્રમુખસ્વામીજીને શાસ્ત્રીજી મહારાજ આ લાડકવાયા નામથી પુકારતા) એ ત્રીસ લક્ષણો સાધુતાનાં તો ખરાં જ, પણ એ ઉપરાંત રાજાધિરાજની જેમ વર્તશે.’ ત્યારે શાસ્ત્રીજી મહારાજનાં એ વચનોથી પ્રભાવિત થતાં પ્રભાશંકરે કહ્યું હતું, ‘એ મને બતાવજો!’ શાસ્ત્રીજી મહારાજે આશીર્વાદ આપીને કહ્યું હતું: ‘તને એ જોવા મળશે.’

સન ૧૮૪૮-૫૦ના વર્ષનો એ પ્રસંગ.

૫૪ વર્ષ પછી, સન ૨૦૦૪માં પ્રભાશંકર પંડ્યાએ ગદ્ગદ થઈને આ પ્રસંગની સ્મૃતિ કરતાં કહ્યું હતું: ‘અને અત્યારે હું મારી આંખે એ સત્ય થયેલું જોઈ રહ્યો છું...’

હા, એવા પરમ વિશ્વાસ સાથે આર્ષદ્રષ્ટા શાસ્ત્રીજી મહારાજ બી.એ.પી.એસ. સંસ્થાનું સુકાન પ્રમુખસ્વામીજીને સોંપીને સન ૧૯૫૧માં અંતર્ધાન થયા. ત્યારબાદ સતત ૨૦ વર્ષ સુધી શાસ્ત્રીજી મહારાજના આધ્યાત્મિક અનુગામી અને મહાન સંતવિભૂતિ બ્રહ્મસ્વરૂપ યોગીજી મહારાજની આજ્ઞામાં રહીને તેમણે સેવાઓ કરી. યોગીજી મહારાજની મરજીએ પોતાની મરજીનો ઘાટ આપીને તેમણે સાચા અર્થમાં યોગીજી મહારાજને પોતાના ગુરુ તરીકે સેવ્યા. બી.એ.પી.એસ. સ્વામિનારાયણ સંસ્થાના પ્રમુખ હોવા છતાં વીસ-વીસ વર્ષ સુધી તેમણે પોતાની જાતને યોગીજી મહારાજની પાછળ રાખી. આગળ આવવાની કે દેખાવાની કોઈ મહત્ત્વાકાંક્ષા વિના સદા પરદા પાછળ રહીને ગુરુ-ઈચ્છાએ તેઓ સંસ્થાની સેવાઓ કરતા રહ્યા. સન ૧૯૬૮માં યોગીજી મહારાજની ઈચ્છાથી, તેઓના સાંનિધ્યમાં જ પ્રમુખસ્વામીજીની ૪૮મી જન્મજયંતી સૌએ ઊજવી, ત્યારે તેઓ ખૂબ નારાજ થઈ ગયા હતા. અશ્રુભીની આંખે ગદ્ગદ થઈને તેમણે સૌને સંબોધતાં કહ્યું હતું: ‘સ્વામીશ્રીના સાંનિધ્યમાં આ રીતે તમોએ સભા યોજી તે મને જરા પણ યોગ્ય લાગતું નથી. અત્યારે તો આપણા સહુની દૃષ્ટિ એક યોગીજી મહારાજ તરફ જ હોય! એ જ આપણા મોક્ષદાતા છે. એમના વિના આપણું આત્યંતિક કલ્યાણ કરે એવો બીજો કોઈ પુરુષ આપણે માટે નથી. શ્રીજીમહારાજ એ દ્વારા અખંડ પ્રગટ છે. હું તો ઘણો જ નાનો માણસ છું. અને શાસ્ત્રીજી મહારાજ તથા યોગીજી મહારાજની કેવળ કૃપાદૃષ્ટિ અને આશીર્વાદથી આ સંસ્થાની સેવા કરી રહ્યો છું. તેમાં મારી ઘણી ભૂલો થાય છે. સ્વામીશ્રી યોગીજી મહારાજે અવારનવાર માર્ગદર્શન આપી, મારા કાર્યને સરળ બનાવ્યું છે. શાસ્ત્રીજી મહારાજ તથા યોગીજી મહારાજની અને આપ સહુની મારા પ્રત્યે જે લાગણી છે તેનો બદલો હું કોઈ રીતે વાળી શકું તેમ નથી. છતાં હું આ દેહે કરીને આ સંસ્થાની સેવા કરી શકું, એવા આશીર્વાદ આપ સૌ આપશો. ફરીથી આવો પ્રસંગ કદીપણ ઊભો ન કરવા આપ સૌને મારી નમ્ર અરજ છે.’

તેમની આ વિનમ્રતાએ સૌને નતમસ્તક બનાવી દીધા હતા. જો કે પૂર્વે અનેક વખત કહ્યું હતું તેમ, યોગીજી મહારાજે તો આ દિને પણ તેમનો અપરંપાર મહિમા ગાઈને કહ્યું હતું: ‘પ્રમુખસ્વામી શાસ્ત્રીજી મહારાજનું સ્વરૂપ છે, એમાં રોમનો ફેર નથી. દિવ્યભાવ રાખવો. આપણે સાતસો સાધુ કરવા છે, તે પ્રમુખસ્વામી દ્વારા પૂરા થશે. દર વર્ષે આ જન્મ દિવસ શાનદાર રીતે ઊજવવો.’

આવા અનેકવિધ મહિમાગાન સાથે, પ્રમુખસ્વામીજીને પોતાનું આધ્યાત્મિક ગુરુપદ સોંપીને સન ૧૯૭૧માં યોગીજી મહારાજે દેહલીલા સંકેલી લીધી.

જીવનભર મનાવા-પૂજાવાની લેશમાત્ર ઈચ્છા ન ધરાવનાર પ્રમુખસ્વામીજીએ ગુરુ શાસ્ત્રીજી મહારાજ અને ગુરુ યોગીજી મહારાજની ઈચ્છાથી તેમના આધ્યાત્મિક અનુગામી તરીકેનું પદ તો સંભાળ્યું, પરંતુ એક મહાન સંસ્થાના પ્રમુખ અને લાખો ભક્તોના ગુરુ તરીકેનો દોરદમમ કે તેની મહાનતાનો ભાર તેમણે લગારેક પણ જણાવવા ન દીધો. ગુરુ તરીકે ગાદીસ્થાનમાં બેસીને સૌને માત્ર આશીર્વાદ આપવાનું કે અઘરાં પ્રવચનો આપવાનું તો એમની વ્યાખ્યામાં જ નહોતું. તેમણે જીવનભર પોતાની જાતને ભગવાન સ્વામિનારાયણના સેવક તરીકે ગણાવી. ‘આપણે તો સેવક છીએ, આપણે તો સૌની સેવા જ કરવાની હોય ને!’ એ એમની નખશિખ હાડોહાડ પ્રતીતિ! એટલે તેઓ એક સરળ સેવક બનીને ગામડે ગામડે ધૂમતા રહ્યા. ન કોઈ સગવડ માંગી કે ન તેની કોઈ અપેક્ષા રાખી. તેઓ તો આ પૃથ્વી પર પોતાનું અસ્તિત્વ માત્ર વહેંચવા જ આવ્યા હતા. કશું પામવા નહીં, સઘળું આપવા જ આવ્યા હતા. એટલે એક પૈસાના પણ સંગ્રહ વિના જીવનભર અકિંચન રહીને, અનેક કષ્ટોને એમણે હસતે મોંએ સહી તો લીધાં, પરંતુ એ સહન કર્યાની કોઈને જાણ પણ ન થાય એટલી સહજતાથી!

પ્રમુખસ્વામીજી એટલે બહુ કોમળ વ્યક્તિત્વ. માખણની ઉપમા પણ વામણી પડે એવી મુલાયમતા. કોઈનુંય દિલ ન દુભાય એની એમને સતત કાળજી! નાના શિશુની ભાવનાઓનોય હૃદયથી આદર કરે. માનવમાત્રની ભાવનાઓને જાળવવા માટે, લોકોનાં સુખ-દુઃખમાં સહભાગી થવા માટે, આધ્યાત્મિક મૂલ્યોના પ્રવર્તનની સેવા કરવા માટે, સંસ્કૃતિના રક્ષણ માટે, સામાજિક આપત્તિઓમાં અસંખ્ય લોકોને હુંફ આપવા માટે સ્વામીશ્રી દિવસ-રાત દોડતા રહ્યા. સન

૧૯૭૬ના વર્ષમાં તો તેમણે ૭૨૮ ગામડાંઓમાં વિચરણ કર્યું હતું! સન ૧૯૭૧થી ૧૯૮૮ સુધીનાં લગભગ ત્રણ દાયકા સુધીનો સમય તેમણે અવિરત વિચરણ કરીને અસંખ્ય લોકોનાં જીવતરને ધન્ય કર્યાં, માંગલ્યથી શણગાર્યાં, પોતાની જાતની પરવા કર્યા સિવાય! શરીરના સહજ ભાવોથી સદા પર સ્વામીશ્રીએ ન પોતાની ગંભીર બીમારીઓને ગણકારી કે ન ઉંમરને.

ખરેખર, સ્વામીશ્રી એટલે કરુણાનું એક અવિરત વહેતું ઝરણું. કરુણાથી હાડોહાડ પીગળી જનાર સ્વામીશ્રી કોઈનુંય દુઃખ સહન ન કરી શકે. એટલે જ રોજના સેંકડો લોકોને વ્યક્તિગત મળીને તેમનાં દુઃખો ઉકેલવા તેઓ હંમેશાં તત્પર રહ્યા. જાણીતા ગુજરાતી લેખક ગુણવંત શાહે કહ્યું હતું: ‘હું તેમને કરુણામૂર્તિ કહું છું. આ વિશેષણ બુદ્ધ પછી કોઈને લાગ્યું નથી. આજે તેનો ઉપયોગ કરતાં આનંદ થાય છે. કોઈ પણ જાતના ધર્મને વચ્ચે લાવ્યા વગર ઈન્સાનિયત ઉપર કરુણાનો ઉત્તમોત્તમ દાખલો પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામીએ બતાવ્યો છે. ગરીબ માટે, પછાત લોકો માટે આવી કરુણા બતાવનાર કોઈ નથી.’

આ બધું તેમણે માત્ર ને માત્ર નિઃસ્વાર્થ ભાવે કરુણાથી કર્યું. ન કોઈ એની જાહેરાત, ન કોઈ એના યશનો દાવો કે તેની ઈચ્છા! ઊલટું બીજાને યશ આપવાની સ્વાભાવિકતા!

સરળતાની તો તેઓ સાક્ષાત્ મૂર્તિ! નાના શિશુ કરતાંય વધુ સરળ. પરંતુ આ સરળતાની સાથે, મૂલ્યોની બાબતમાં તેઓ મક્કમ. પ્રચંડ પુરુષાર્થ કરીને બી.એ.પી.એસ. સ્વામિનારાયણ સંસ્થાને તેમણે બિંદુમાંથી સિંધુ સુધી પહોંચાડી. ઠેરઠેર સમર્પણભાવનું એક મોજું પ્રસરાવીને દેશવિદેશમાં સંસ્કૃતિ ધામ અક્ષરધામ જેવાં મહામંદિરો અને અન્ય ૧૧૦૦થી વધુ મંદિરોનાં નિર્માણ કર્યાં. ૧,૦૦૦ જેટલાં કંચન-કામિનીના ત્યાગી સંતો બનાવ્યા. આરોગ્ય, શિક્ષણ, રાહતકાર્યો, આદિવાસી ઉત્કર્ષ, બાળ-યુવા-મહિલા ઉત્કર્ષ વગેરે અનેક પ્રકારની લોકસેવાઓ અને સત્સંગ સેવાઓ માટે તેમણે જાતને નિયોવીને જીવનની ક્ષણેક્ષણનો ઉપયોગ કર્યો. પરંતુ આંતરરાષ્ટ્રીય સેવાઓ અને વિકાસની સાથે મૂલ્યોમાં કોઈ બાંધછોડ નહીં! એ મૂલ્યશુદ્ધતા અને પવિત્રતા એમની સ્નેહ નીતરતી આંખોની અજોડ ચમકમાં સૌએ જીવનભર અનુભવી છે.

ધાર્મિક કે સામાજિક સંસ્થાઓના સાર્વત્રિક વિકાસ અને આધ્યાત્મિક મૂલ્યોના જતનમાંથી કોઈ એકની પસંદગી કરવાની હોય ત્યારે મૂલ્યો પ્રત્યેની નિષ્ઠાની આકરી કસોટી થાય છે. વિકાસના અટપટા ખેલમાં ભલભલા અટવાઈ જાય છે. માનસન્માન અને બીજાની શેહની ઘંટીમાં આધ્યાત્મિક અને નૈતિક મૂલ્યોનું બળ પીસાઈ જાય છે. પરંતુ સ્વામીશ્રી તેમાં એક અજોડ અપવાદ રૂપ રહ્યા. ભગવાન શ્રી સ્વામિનારાયણની આજ્ઞાઓરૂપી નિયમ-ધર્મ, નૈતિક મૂલ્યો કે આધ્યાત્મિક સિદ્ધાંતોના ભોગે એમણે વિકાસનું એક પગલું પણ ન ભર્યું. તેમાં ભીષ્મ સમા પુરવાર થયા.

અને એમ છતાં, ધર્મ અને સંસ્કૃતિની ધજાઓ ગગનમાં ફરકાવવામાં તેઓ અજોડ રહ્યા.

૨૦મી સદીના મધ્યાહ્ને એક બાજુ વિજ્ઞાનનો સૂર્ય ઝળહળતો થઈ રહ્યો હતો, ત્યારે બીજી તરફ સમાજનો આધ્યાત્મિકતા અને ધર્મ પ્રત્યેનો ઝોક અસ્ત પામી રહ્યો હતો. મઠાધિપતિઓ-સાધુઓ-ધર્મગુરુઓ પ્રત્યેની ઘૃણા અને ઉપહાસ દિન પ્રતિદિન ચઢિયાતાં બની રહ્યાં હતાં. આ એક અસ્વસ્થ અને અસંતુલિત હાલતમાંથી સમાજજીવનને બહાર લાવવાની અનિવાર્યતા હતી. પુનઃ લાખો લોકોનાં હૃદયમાં આધ્યાત્મિકતા અને સદાચારરૂપી ધર્મની પુનઃ પ્રતિષ્ઠા કરનાર મહાપુરુષની પ્રતીક્ષા થઈ રહી હતી. એવા સમયે સૌની નજર સામે એક અકલ્પ્ય આશાનો સૂર્ય ઊગ્યો: પ્રમુખસ્વામી મહારાજ રૂપે. નિરાશાજનક અંધકારમાં આશાનો સૂર્યોદય જગાવનારું એક વિરલ વ્યક્તિત્વ પ્રકાશી રહ્યું - સ્વામીશ્રી રૂપે. જૈનાચાર્ય શ્રી સુશીલકુમારજી હૃદયથી બોલી ઊઠ્યા હતા: ‘બુદ્ધ અને તીર્થંકર, રામ અને કૃષ્ણ, કબીર અને નાનક વગેરે સંતો અને અવતારોએ ભારતને સંવર્ધિત કર્યું છે. હવે કોઈ આવે એની રાહ જોઈએ છીએ કે જે ભારતીય સંસ્કૃતિને દોરે. ભગવાનની કૃપાથી એવા પુરુષ મળ્યા છે. એમનું નામ છે - પ્રમુખસ્વામીજી. પ્રમુખસ્વામીજી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના પ્રમુખ નથી, હિન્દુ ધર્મના પ્રમુખ છે. હિન્દુ ધર્મના નહીં પણ ભારતીય સમાજના પ્રમુખ છે.’

અણુપ્રત આંદોલન જગાવનાર તેરાપંથી જૈનાચાર્ય શ્રી મહાપ્રજ્ઞ બોલી ઊઠ્યા હતા: ‘પ્રમુખસ્વામી મહારાજમાં મેં જે એક મૈત્રીનો ભાવ જોયો તે જોઈ મને લાગ્યું કે, આવું વાતાવરણ આખા દેશમાં ફેલાઈ જાય તો બધી જ સાંપ્રદાયિક સમસ્યાઓનું મોટું સમાધાન થઈ શકે. તેમણે ખરેખર ત્યાગ કર્યો છે, તપશ્ચર્યા કરી છે.’

કોઈ પુનઃ એવા ભગીરથના અવતરણની રાહ જોવાઈ રહી હતી, જે સંસ્કૃતિની ક્ષીણ થઈ રહેલી ધારાને પુનઃ પ્રવાહિત કરે, અનેક લોકોનાં કલ્યાણની અધ્યાત્મ-ગંગાને જગતભરમાં વહાવે. સ્વામીશ્રીમાં એવા ભગીરથનું દર્શન કરતાં પ્રસિદ્ધ મધ્વાચાર્ય પેજાવર સ્વામી શ્રી વિશ્વેશતીર્થજી બોલી ઊઠ્યા હતા: ‘આપણું અધ્યાત્મ, આપણી સંસ્કૃતિ, ભક્તિ, જ્ઞાન બધું જ માત્ર શાસ્ત્રોની પોથીઓમાં બંધાયેલું હતું. પરંતુ શાસ્ત્રોની એ જટામાંથી સંસ્કૃતિની ગંગાને પુનઃ પ્રવાહિત કરવાનું કાર્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજે કર્યું છે. સમગ્ર વિશ્વમાં ભારતીય સંસ્કૃતિની ગંગાને પ્રવાહિત કરનારા પ્રમુખસ્વામી મહારાજ નૂતન ભગીરથ છે.’

સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયની વિવિધ શાખાઓના વડાઓએ પ્રમુખસ્વામી મહારાજને જે નિવાપાંજલિઓ અર્પી છે, તેમાં પણ એ જ પ્રતિઘોષ સંભળાય છે.

વડતાલ સ્વામિનારાયણ સંસ્થાનના સૂત્રધાર પૂજ્ય શાસ્ત્રી ઘનશ્યામપ્રકાશદાસ સ્વામીએ કથામૃતમાં કહ્યું હતું, ‘જેમણે હજારો જીવોને સંદેશ આપીને દેશવિદેશમાં ભગવાન સ્વામિનારાયણનો સર્વોપરિ ડંકો વગાડ્યો છે, એવા મહાપુરુષને વંદન કરીએ. એમના દ્વારા ઉપાસનાનું આખી દુનિયામાં જે કાર્ય થયું છે, તે અજોડ છે.’

તીર્થધામ ગઢડાના દીક્ષિત ને ગાંધીનગરમાં ગુરુકુળની વિશાળ સંસ્થાનું સંચાલન કરતાં પૂજ્ય શાસ્ત્રી હરિપ્રકાશદાસજી સ્વામીએ પણ એ જ પ્રતિસાદ વ્યક્ત કર્યો હતો. શ્રી સ્વામિનારાયણ ગુરુકુળ, રાજકોટની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓના સૂત્રધાર પૂજ્ય દેવકૃષ્ણદાસજી સ્વામીએ પત્ર દ્વારા લખ્યું હતું: ‘વિશ્વવંદનીય પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામીજી ભારે પરોપકારી અને જનસમાજમાં આદરણીય સંતવિભૂતિ હતા. વિશ્વભરમાં પ્રવાસ કરીને એમણે ઘણા મુમુક્ષુઓને વ્યસનમુક્ત કરી પ્રભુના સન્માર્ગે દોર્યા છે અને સ્વામિનારાયણ મંત્રને તેમણે ગુંજતો કર્યો છે.’

મણિનગર સ્વામિનારાયણ ગાદીના આચાર્ય પૂજ્ય પુરુષોત્તમપ્રિયદાસજી સ્વામી લખે છે: ‘યુગલ સ્વરૂપની ઉપાસનાના પ્રચારક તેઓશ્રી સાચા અર્થમાં માનવતાના માર્ગદર્શક હતા. સર્વોપરિ શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાને પ્રબોધેલા સનાતન ધર્મનાં મૂલ્યોની સુવાસ વિશ્વભરમાં પ્રસરાવી તેમણે ઇતિહાસ રચ્યો છે.’

મણિનગર કુમકુમ મંદિરના મહંત શાસ્ત્રી શ્રી આનંદપ્રિયદાસજી સ્વામી જણાવે છે: ‘શ્રી પ્રમુખસ્વામી મહારાજે દેશ અને વિદેશમાં અનેક સંસ્કૃતિનાં આધારસ્તંભ સમાં મંદિરો સ્થાપી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયનું સંવર્ધન કરવામાં મહત્વનો ફાળો આપ્યો છે.’

વિશ્વસંસ્કૃત પ્રતિષ્ઠાન(છારોડી)ના સૂત્રધાર પૂજ્ય માધવપ્રિયદાસજી સ્વામીએ જણાવ્યું હતું: ‘પ્રમુખસ્વામીએ સમગ્ર વિશ્વને માનવતા, શાંતિ અને ભાઈચારાનો સંદેશો આપ્યો હતો. વિશ્વભરના અનેક દેશોમાં તેમણે કરોડો લોકોને હિંદુ સંસ્કૃતિનો પરિચય કરાવ્યો હતો. તેમની પ્રેરણાથી હજારો યુવાનો વ્યસનમુક્ત બની સદ્વિચાર અપનાવી સત્સંગી જીવનને વર્યા છે. વિશ્વવિભૂતિ અને પરમવંદનીય પ્રમુખસ્વામી મહારાજનો અક્ષરવારસો હજુ આવનારી અનેક સદીઓ સુધી પ્રેરણાનો પ્રકાશ પાથરતો રહેશે અને આવનારી પેઢીઓને પણ સમગ્ર પૃથ્વીલોકના પ્રાણીમાત્રના કલ્યાણ અર્થે કામ કરવા માર્ગદર્શન આપતો રહેશે.’

આ ઉપરાંત સંપ્રદાયના અનેક ધુરંધરોએ વ્યક્તિગત કે જાહેર સમુદાયમાં સ્વામીશ્રીનાં અજોડ પ્રદાનોને બિરદાવ્યાં છે.

જો કે વાસ્તવિકતા સાથે આવાં અસંખ્ય મહિમાગાનની ઝડીઓ તો વર્ષોથી વરસતી રહી હતી, પરંતુ સ્વામીશ્રી હંમેશાં તેનાથી અલિપ્ત રહ્યા. તેમની અજોડ સિદ્ધિઓ બદલ તેમના માટે નોબલપ્રાઈઝની દરખાસ્તો આવે, ગિનિસબુક દ્વારા વિશ્વની સૌથી વધુ પ્રતિભાવંત વ્યક્તિઓમાં તેમનું નામ મુકાય, દેશ-વિદેશના અનેક ગૌરવવંતા માન-અકરામના ઢગ એમનાં ચરણે ખડકાય, પરંતુ સ્વામીશ્રીને એ લગાર પણ સ્પર્શ નહીં. આ બધા યશનો અંશ પણ સ્વીકાર્યા સિવાય, અહંશૂન્યભાવે તેમણે પૂર્ણ યશ પોતાના ગુરુઓ, ભગવાન સ્વામિનારાયણ અને તમામ સંતો-હરિભક્તોને આપ્યો છે. પોતાની ભવ્ય સિદ્ધિઓ અને અભૂતપૂર્વ કાર્યોના અતીતને ભૂલીને પાછળ છોડતા જવાનું, એના તરફ ગર્વ કે ગૌરવની નજરસુધ્ધાં નહીં કરવાનું એમને માટે સાવ સાહજિક હતું.

તેમનામાં એક વિરલ આધ્યાત્મિક નેતૃત્વનું તેજ ઝળારા મારતું હતું. એક વિરાટ સમુદાયના સૂત્રધાર તરીકે તેઓ કાંતદ્રષ્ટા હતા. પોતાના વ્યક્તિગત જીવન કે સંસ્થાકીય કે સામાજિક સ્તરના દરેક નિર્ણયમાં ખૂબ સ્પષ્ટ હતા. હથેળીમાં

મૂકેલા આમળાને સ્પષ્ટ નીરખીએ, એવી રીતે તેઓ પોતાના પ્રત્યેક નિર્ણય અને તેના કારણે ભવિષ્યમાં થનારી દુરોગામી અસરને પ્રત્યક્ષ નીરખી શકતા હતા. ભ્રમણા, દ્વિધા, મૂંઝવણ વગેરે તો એમના શબ્દકોશમાં જ નહોતા. આથી વારંવાર નિર્ણયો નહીં બદલવાની એમની સ્વાભાવિકતા હતી. મનોબળ તો જાણે એમનું જ. હિમાલય સમું અડગ. મેરુ ચળે પણ એમનું મન ન ચળે. ભગવાન સ્વામિનારાયણ દ્વિશતાબ્દી જેવા આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરના વિરાટ મહોત્સવો કે અક્ષરધામ જેવાં આંતર-રાષ્ટ્રીય સર્જનોના સર્જનકાળમાં અનેક વિઘ્નો સામે તેઓ વજની છાતી રાખીને સહજતાથી ગતિ કરતા રહ્યા હતા. મહંત સ્વામી, ઈશ્વરચરણદાસ સ્વામી વગેરે સહયોગી સંતોને તે વાતના સેંકડો અનુભવો છે. સામાન્ય રીતે આવા અડગ નેતાઓ પોતે આગળ ચાલે અને બીજાને તે મુજબ અનુસરવાનો હુકમ આપતા હોય છે, પરંતુ સ્વામીશ્રી તેમાં અપવાદ હતા. સૌને આગળ રાખીને, પોતે પાછળ રહીને સેવા કરવાની એમની સ્વાભાવિકતા હતી. અમેરિકી રાષ્ટ્રપ્રમુખ બિલ ક્લિન્ટને પ્રમુખસ્વામી મહારાજનાં પ્રથમ દર્શન કર્યાં ત્યારે તેમને સૌપ્રથમ કોઈ બાબત સ્પર્શી ગઈ હોય, તો તે આ હતી. તેઓ બીજી વખત ગાંધીનગર ખાતે સ્વામીશ્રીને મળ્યા ત્યારે પોતાના સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ અને અનુભવને વર્ણવતાં બોલી ઊઠ્યા હતા: ‘પ્રમુખસ્વામી મને માયામીમાં મળ્યા ત્યારે એમની આંખોમાં મેં જોયું કે એ બીજાને ઝાંખા પાડીને આગળ નથી આવ્યા. બીજાને આગળ કરીને આગળ આવ્યા છે. પોતાની માન્યતા સિદ્ધ કરવા લોકોએ બીજાનું અને તેમની માન્યતાનું ખંડન કરવું પડતું હોય છે, પરંતુ સ્વામીશ્રી એક એવી વ્યક્તિ મેં જોઈ છે કે જેઓ આનાથી પર છે.’

માણસને પારખવાની, પામવાની, તેના મનોબળને નીરખવાની, તેના પ્રશ્નોને તમામ પરિપ્રેક્ષ્યમાં સમજવાની સ્વામીશ્રીની અનોખી ક્ષમતા હતી. એટલે એક વિરાટ સમુદાયને પોતાની સાથે લઈને તેઓ ચાલી શક્યા. તેમની આત્મીયતા અને પ્રેમભાવના એટલી વિશુદ્ધ અને પ્રબળ હતી કે પ્રત્યેકનું હૈયું કબૂલ કરે- ‘સ્વામીબાપા મારા છે.’ અને એ ‘અમારાપણા’ની ભાવના સમર્પણનું સૌથી મોટું કારણ બની જતું. બી.એ.પી.એસ. સ્વામિનારાયણ સંસ્થામાં સમર્પણની વહેતી અવિરત ધારાને આ સિવાય બીજી કોઈ રીતે મૂલવી શકાય તેમ નથી.

સૌને માટે જીવનભર પળેપળ ખર્ચનારા સ્વામીશ્રીના એક શબ્દે હજારો સ્વયંસેવકો અને નવયુવાન સંતો યાહોમ થઈ જવા થનગને, એમાં સ્વામીશ્રીના નિઃસ્વાર્થ પ્રેમનું પ્રતિબિંબ ઝળકે છે. એમના પ્રેમમાં ક્યારેય ઓટ જોઈ નથી. કોઈની પણ ભૂલ કે ગમે તેવા અક્ષમ્ય અપરાધો પણ એમના પ્રેમપ્રવાહને અટકાવી શક્યા નથી. તેમના જેવા અજાતશત્રુ, ક્ષમાશીલ, સહિષ્ણુ, પવિત્ર, ઉદાર, વિશાળહૃદયી, હિંમતવાન, આર્ષદ્રષ્ટા, વિનમ્ર, સાધુતા-સંપન્ન, પરમ એકાંતિક, પરમાત્માના અનન્ય અનુરાગી દેહધારી આ ધરતી પર શોધવા કઠણ! પૂજ્ય ડોંગરેજી મહારાજ સાથે વર્ષો સુધી રહીને તેમનો સત્સંગ કરનાર પ્રસિદ્ધ વૈષ્ણવ ભક્ત અને કેળવણીકાર શ્રી જીવરામભાઈ પટેલે હૈદરાબાદની જાહેરસભામાં સૌને જણાવ્યું હતું: ‘ડોંગરેજી મહારાજે મને રૂબરૂ કહ્યું હતું કે, આ પૃથ્વી ઉપર અત્યારે પ્રમુખસ્વામી મહારાજ જેવા પવિત્ર સાધુ મેં ક્યારેય જોયા નથી.’

આવા ગુણાતીત મહાપુરુષની સુવાસ સ્વતઃ પ્રસરે છે. પુષ્પને ક્યારેય પોતાની સુગંધનો પરિચય આપવો પડતો નથી. સ્વામીશ્રી એનો એક પર્યાય હતા. પોતાની જાત વિશે કે પોતાના કાર્ય વિશે ભાગ્યે જ હરફ ઉચ્ચારનાર સ્વામીશ્રીને પ્રસિદ્ધિ કે જાહેરાતમાં રસમાત્ર નહીં. જીવનભર સતત ગામડે ગામડે અને શહેરે શહેરે ધૂમતા રહ્યા. પરંતુ ન એમનાં હોર્ડિંગ્સ હોય, ન એમનાં પોસ્ટર્સ હોય, ન દીવાલો પર એમની જાહેરાતો હોય, ન એમનાં ટીવી પ્રવચનો હોય, ન એમના જાહેર ઇન્ટરવ્યૂ હોય, ન રાષ્ટ્રીય કે આંતરરાષ્ટ્રીય ઘટનાઓ પરનાં એમનાં સ્ટેટમેન્ટ હોય, ન વર્તમાનપત્રોમાં એમની લેખશ્રેણીઓ હોય, છતાંય એમના તેજસ્વી અને પવિત્ર વ્યક્તિત્વનો આયામ એટલો બધો વિસ્તર્યો હતો કે, દુનિયાભરના માંધાતાઓને એમના મુખેથી ઝરતો એકાદ શબ્દ સાંભળવાનું અનન્ય આકર્ષણ રહેતું. એમનું એકાદ સ્મિત જાણે અનેક આસ્તિકો અને નાસ્તિકો માટે જિંદગીનાં તમામ દુઃખોને ભુલાવનારું બની રહેતું. એમનાં દર્શનની એકાદ ઝલક મેળવવા માટે કલાકો સુધી તડકામાં તપવાનું સૌને સહેજે ગમતું. તેમનું એ અજોડ મુદ્રાકર્ષણ તો ‘લે ખેંચી મન લાખનાં...’ પંક્તિ મુજબ એમની દિવ્યતાનું સૌથી મોટું બયાન હતું.

કેવા વિરલ ધ્રુવોનો તેઓ સમન્વય હતા!

એક તરફ લોકસેવાઓના અવિરત પ્રવાહ વચ્ચે પ્રત્યેક કાર્ય પ્રત્યેની તેમની સચ્ચાઈ અને ચોકસાઈ, તેમની અજોડ

મેનેજમેન્ટ ક્ષમતા અને વ્યવહારકુશળતા, વિરલ દૂરંદેશિતા વગેરેનો સમન્વય તેમનામાં ઝળહળતો હતો. વળી, અધ્યાત્મ અને વિજ્ઞાન એકબીજાથી વિરુદ્ધ પરિબળો નહીં પરંતુ, એકબીજાનાં પૂરક પરિબળો છે — એ વાત એમણે પ્રયોગમાં મૂકીને સિદ્ધ કરી બતાવી હતી. અધ્યાત્મ સ્વયં એક પરમ વિજ્ઞાન છે, એ આત્મા અને પરમાત્માની ટેકનોલોજી છે. એમ તેઓ અનેકવાર કહેતા. આત્મા અને પરમાત્માનાં આધ્યાત્મિક મૂલ્યોનું જગતને દર્શન કરાવવા તેમણે આધુનિકતમ ભૌતિક વિજ્ઞાન અને તકનીકી સાધનોનો ઉપયોગ કરવાની પહેલ કરી. પ્રમુખસ્વામી મહારાજ સાચે જ એમના સમયથી પર અને ઘણા આગળ હતા, સમયાતીત હતા. રોબોટિક્સ, આઈમેક્સ ફિલ્મ કે વોટર શો જેવાં આધુનિકતમ માધ્યમોનો આધ્યાત્મિક મૂલ્યોના સિંચન માટે સર્વપ્રથમ ઉપયોગ કરવાનો એક નવો ટ્રેન્ડ તેમણે ચાતર્યો. ધાર્મિક કે સાંસ્કૃતિક મહોત્સવો કેવા હોવા જોઈએ, મંદિરો કેવાં હોવાં જોઈએ, જાહેર ધાર્મિક અને ચેરિટેબલ સંસ્થાઓનું સંચાલન કેવી રીતે થવું જોઈએ, સ્વયંસેવકોનું વ્યવસ્થાતંત્ર કેવું હોવું જોઈએ, ત્યાંથી લઈને અનેકવિધ બાબતોના તેમણે જે આદર્શ સ્થાપ્યા છે તે આવનારી અનેક પેઢીઓને પ્રેરણા આપતા રહેશે. મેનેજમેન્ટના પ્રખર તજજ્ઞો પણ એમના એ વ્યવસ્થાપન-કૌશલ્ય પર ઓવારી જાય છે. તેમના મતે સ્વામીશ્રી સ્વયં એક વિરાટ સંસ્થા હતા, જેમના સંકલ્પમાત્રે કેટલીય સમાજસેવી સંસ્થાઓ જન્મ લેતી હતી! આ એમની એક બાજુ હતી.

પરંતુ એમની બીજી બાજુ હતી, આધ્યાત્મિકતા.

પ્રમુખસ્વામી મહારાજ એટલે આધ્યાત્મિકતા અને લોકસંગ્રહ-લોકસેવાઓનો વિરલ સમન્વય. અધ્યાત્મના ભોગે લોકસેવા નહીં અને અધ્યાત્મની આડશે લોકસેવાની આળસ કે ઉપેક્ષા નહીં! નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિના બે ધ્રુવો વચ્ચેનો એક વિરલ સેતુ હતા સ્વામીશ્રી. ગંજાવર લોકસેવાઓ અને કાર્યભારનું વહન કરવા છતાં ક્ષણેક્ષણ પરમાત્મામય થઈ રહેતા સ્વામીશ્રીની બેજોડ પરાભક્તિનું દર્શન અનેક વખત સૌએ કર્યું છે. નિષ્ણાત તરવૈયો સહજતાથી ડૂબકી મારીને પાણીમાં ખોવાઈ જાય, એટલી સહજતાથી તેઓ નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ વચ્ચે ખેલ ખેલી શકતા હતા. જો કે એમની તમામ પ્રવૃત્તિ આધ્યાત્મિક નિવૃત્તિનો જ પર્યાય હતી. એમને ન હતું સ્થળનું બંધન, ન કોઈ સમયનું. ન કોઈ વ્યક્તિનું કે ન કોઈ કામનું. તદ્દન અનાસક્ત છતાં પ્રેમભાવે આટલું વિરાટ કાર્ય તેઓ કઈ રીતે કરતા રહ્યા, તેનું આશ્ચર્ય ધુરંધર આધ્યાત્મિક વિશ્લેષકો કે ચિંતકોને શમતું નથી.

તેમની અખંડ પરમાત્મામય પ્રતિભા અસંખ્યવાર સૌએ અનુભવી છે. પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર હોવા છતાં, પ્રાર્થના તો જાણે એમનો ખોરાક. એ એમનું પાવરહાઉસ. કલાકો સુધી તેઓ ભગવાન સ્વામિનારાયણના નામ-જપ સાથે પ્રાર્થનામાં તલ્લીન થઈ જાય! બીજાનાં દુઃખ જોઈને મધરાતે પથારીમાંથી બેઠા થઈ થઈને કરુણાપૂર્વક પ્રાર્થના કરતા એમને જોયા છે. પ્રાર્થના એ જ એમનું ચાલકબળ. ભગવાનના સર્વ-કર્તાહર્તાપણામાં અનન્ય વિશ્વાસ એ જ એમનું ઊર્જાકેન્દ્ર હતું. સતત પ્રયંડ પુરુષાર્થ કરતા હોવા છતાં ‘હું કંઈ જ કરતો નથી, સર્વકર્તા તો સ્વામિનારાયણ ભગવાન છે’ એ એમની પર્વતપ્રાય દૃઢતા અને અનન્ય ભક્તિ.

એમની એ આધ્યાત્મિકતા જન્મજાત હતી. અમેરિકાની વાબાશ કોલેજના પ્રખર વિદ્વાન ડૉ. રેમન્ડ વિલિયમ્સે પ્રમુખસ્વામી મહારાજને પૂછ્યું હતું: ‘આપને ક્યારે અનુભૂતિ થઈ કે આપ સ્વયં બ્રહ્મ છો?’ તે સમયે પ્રમુખસ્વામી મહારાજે આપેલા ઉત્તરનું વિશ્લેષણ કરતાં ડૉ. રેમન્ડ વિલિયમ્સ લખે છે: ‘પહેલેથી જ તેઓને એ અનુભૂતિ હતી.’

સ્વયં બ્રહ્મતત્ત્વ હોવા છતાં, સામાન્ય અને સરળ વ્યક્તિત્વના ધારક સ્વામીશ્રીએ, સતત નવ નવ દાયકાઓ સુધી સમસ્ત માનવજાત પર અજોડ કૃપાભિષેક કરીને સૌને કૃતાર્થ કર્યા. તેઓ જીવનના છેલ્લા તબક્કામાં પ્રવેશ્યા ત્યારે જીવનના દસમા દાયકામાં અવિરત વિચરણ છોડીને તેઓ સ્થાયી થયા. પરંતુ એમાં પણ એમની દિવ્યતા અને કૃપાભિષેકનો અનુભવ લાખોએ માણ્યો. પૂજ્ય મોરારિબાપુએ યથાર્થ કહ્યું હતું: ‘સંત બોલે ત્યારે તો લાખો સાંભળવા આવે, પરંતુ સંત બોલવાનું બંધ કરે ત્યારે પણ લાખો ઊમટે એવું તો પ્રમુખસ્વામીજીમાં આપણે અનુભવ્યું!’

સ્વામીશ્રીનાં જીવનનાં એ છેલ્લાં ચારેક વર્ષો નિવૃત્તિનાં નહીં, નિરાશાનાં નહીં, પરંતુ અગાધ નિજાનંદનાં રહ્યાં. ભોજનને છોડીને સ્વામીશ્રી ભક્તિમાં મસ્ત બનીને જીવ્યા. તેઓ સ્વયં દિવ્ય આનંદનું સ્વરૂપ હતા. એટલે તેમના સાંનિધ્યમાં અહોરાત્ર સુખ, શાંતિ, આનંદ અને કેફના સ્ફૂર્લિંગો ઊડતા રહ્યા. પૂર્ણ વિશ્રામના દિવસોમાં પણ સ્વામીશ્રીએ પોતાનાં વિરાટ સેવાકાર્યોને સમેટવાને બદલે, તેને વિસ્તાર્યાં. તેના વહન માટે પકવેલા સક્ષમ

સંતો-હરિભક્તો દ્વારા તેમણે ભગવાન સ્વામિનારાયણની શુદ્ધ ઉપાસના અને લોકકલ્યાણની ધારાને અવિરત વહાવ્યે રાખી. મહંત સ્વામી, ડૉક્ટર સ્વામી, કોઠારી સ્વામી, ત્યાગવલ્લભદાસ સ્વામી, ઈશ્વરચરણદાસ સ્વામી, વિવેકસાગરદાસ સ્વામી વગેરે વરિષ્ઠ સંતોથી લઈને નાનામાં નાના અદના સ્વયંસેવક સુધી સૌ પ્રત્યે એમને અનન્ય વિશ્વાસ. તેથી એમને પૂર્ણ સંતોષ અને પૂર્ણ આનંદ હતો. ન તો કોઈ વાતનો વસવસો હતો, ન કોઈ વાતની પીડા હતી, ન કોઈ વાતની વેદના હતી. માનસિક કે ચૈતસિક તો નહીં જ, પરંતુ શારીરિક પીડાઓથી પણ તેઓ સર્વથા પર હતા. તેમની આંખોની પવિત્રતાની અજોડ ચમક છેલ્લી ક્ષણ સુધી એવી ને એવી બરકરાર હતી. તેમની જીવનભરની મુખ-તેજસ્વિતા, દિવ્યતા તો લાખોએ એમનાં અંતિમ દર્શનમાં પણ અનુભવી.

૮૫ વર્ષનું તેઓનું જીવન આ પૃથ્વી પરના આધ્યાત્મિક જગતનો એક મહાન અધ્યાય હતો, તો એમણે દેહલીલા સંકેલી ત્યારપછી એમના પ્રેરણાજીવનનો એક બીજો અતુલનીય અધ્યાય શરૂ થયો. તા. ૧૩ ઓગસ્ટની સંધ્યાએ તેમણે સ્વતંત્ર થકા દેહલીલા સંકેલી, ત્યારે કોઈનેય અંદાજ નહોતો તેટલી ભવ્ય અંજલિ સમગ્ર વિશ્વે તેમને આપી. ગુજરાત સમાચારના કટાર લેખક સુદર્શન ઉપાધ્યાયે સુંદર નિરીક્ષણ કર્યું છે: ‘ટોચ પર બેઠેલા લોકોના મૃત્યુનો માહોલ યાદગારી સમાન હોય છે. ભારતના લોકોએ અનેક નેતાઓ અને સંતોની અંતિમ વિદાય જોઈ છે, પણ પ્રમુખસ્વામીની અંતિમ વિદાય હરહંમેશ યાદ રહેશે. સંતો કેટલા મહાન છે તે પ્રમુખસ્વામીની વિદાય સમયના માહોલે બતાવી આપ્યું છે. સંતના જીવનની મહેક પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામીની અંતિમ વિદાય વખતે સૌને જોવા મળી છે. આવી વિદાય ભારતના કોઈ વડાપ્રધાનને પણ મળી નથી.’

પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજની દિવ્યતા અને માનવમાત્રના ઉત્કર્ષ માટે તેમણે કરેલા કુરબાન જીવનની આ પ્રતિક્રિયા હતી. ‘પ્રમુખસ્વામી મહારાજ માટે શું ન થાય! જેમણે આખા જગતનું ભલું કર્યું છે, એવા આ મહાપુરુષની અંતિમ વેળાએ અમે પ્રાણ પાથરીએ તો પણ ઓછું છે.’ આવી લાગણી સત્સંગીઓ, બિનસત્સંગીઓ, નાસ્તિકો, આસ્તિકો વગેરે સૌનાં હૈયે વિના આયાસે સહજતાથી પ્રગટી હતી. આ એક વિરલ અનુભૂતિ હતી. તેને ચમત્કાર કહો કે અસંખ્યનાં હૈયે છવાયેલો પ્રમુખસ્વામી મહારાજનો દિવ્ય પ્રભાવ કહો, પરંતુ વાસ્તવિકતા હતી. અનેક ઉદાહરણો તેની ગવાહી પૂરે છે.

દેશ-વિદેશથી સ્વામીશ્રીનાં અંતિમ દર્શને ઊમટતાં હરિભક્તોની વ્યવસ્થા જાળવવા માટે સંસ્થાના સ્વયંસેવકો ઉપરાંત, સરકારી તંત્રથી લઈને આમ આદમી સુધી સૌ કોઈને સેવાની ભાવના જાગી હતી. વિશાળ મંડપો, અનેક જનરેટરો અને ઇલેક્ટ્રિકલ કે મિકેનિકલ વ્યવસ્થાઓ, પાર્કિંગ અને ઉતારાઓ, ભોજન અને જળપાન વગેરે તમામ વ્યવસ્થાઓમાં જે તે ક્ષેત્રના વ્યાવસાયિકોએ જે સહયોગ આપ્યો છે તે અજોડ હતો. દૂરદૂરથી સારંગપુર પહોંચવા મથતા ભક્તોની સહાય માટે ભારતના રેલવે મંત્રાલયે પણ ખાસ વ્યવસ્થા કરી આપી. હૈદરાબાદ, નાગપુર, બેંગલોર, કોલકાતા, દિલ્હી વગેરે શહેરોએથી ટ્રેનોમાં સ્પેશિયલ કોચ ઉમેરવામાં આવ્યા. મુંબઈથી બોટાદની તો ખાસ ૧૮ કોચની એક આખી ટ્રેન ગોઠવવામાં આવી.

મુંબઈના ટોલટેક્સનો કોન્ટ્રાક્ટ ધરાવતા આઈ.આર.બી. કંપનીના સૂત્રધાર જયંત માહસ્કરે પોતાના ટોલટેક્સ બૂથ પર કહેવડાવી દીધું કે, જેઓ પ્રમુખસ્વામી મહારાજનાં અંતિમ દર્શને સારંગપુર જઈ રહ્યા હોય, તેમનો ટોલ માફ કરવો!

અનેકવિધ ધર્મસંસ્થાઓએ પણ સ્વામીશ્રીના અક્ષરધામ ગમનથી સહાનુભૂતિપૂર્વક ખૂબ સાથ આપ્યો હતો. સારંગપુરના વિખ્યાત કષ્ટભંજન દેવમંદિર દ્વારા આત્મીયભાવે ખૂબ સહયોગ મળ્યો. સ્વયંસેવકો, પોલીસ સ્ટાફ તથા દૂર દૂરથી આવતા હરિભક્તોના ઉતારા માટે નિઃસ્વાર્થ સેવાભાવે વ્યવસ્થા આપી.

ગુજરાત એસ.ટી. કોર્પોરેશને પણ ઠેરઠેર સારંગપુરના માર્ગની વિશેષ બસોની વ્યવસ્થા કરી હતી. છેક ધુલિયા સુધી તેમણે આ વ્યવસ્થા કરી હતી. એસ.ટી. કોર્પોરેશને ઠેરઠેરથી બસોની ટ્રિપ સારંગપુર માર્ગ ઉપર વિશેષ ગોઠવી આપી.

સ્વામીશ્રીનાં અંતિમ દર્શને દૂર સુદૂરના દેશોમાંથી પણ હજારોની સંખ્યામાં હરિભક્તો ભારત ભણી ઊમટી રહ્યા હતા. આ બધાને તાત્કાલિક ભારતીય વિઝા મેળવવામાં કોઈ મુશ્કેલી ન નડે, તે માટે વિશ્વના તમામ દેશોના ભારતીય રાજદૂતાવાસોએ ખડે પગે સેવા આપી હતી. સ્વામીશ્રીએ અંતિમ શ્વાસ લીધા તે દિન શનિવાર હતો. સામાન્ય રીતે શનિ-રવિવારે રાજદૂતાવાસોની કાર્યવાહી બંધ હોય છે. પરંતુ સ્વામીશ્રીનાં અંતિમ દર્શને આવનારા હરિભક્તો માટે

શનિ અને રવિવારે પણ રાજદૂતાવાસો કાર્યરત રહ્યા! વિદેશમંત્રી શ્રી સુષ્મા સ્વરાજની સૂચનાથી ભારતના વિદેશ મંત્રાલય દ્વારા વિજા પ્રક્રિયાઓ ખૂબ સરળ કરી દેવામાં આવી. સ્વામીશ્રીનાં અંતિમ દર્શનની વ્યવસ્થા માટે જ ખાસ ‘અરાઈવલ વિજા’ની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી, જેના કારણે ધંધા-વ્યવસાય-અભ્યાસ છોડીને તાત્કાલિક ભારત આવવા નીકળી જનારા હજારો દર્શનાર્થીઓને ખૂબ સાનુકૂળતા રહી.

કોઈ હવાઈ માર્ગે, કોઈ ટ્રેનમાં, કોઈ બસ દ્વારા, કોઈ ભાડૂતી કે અંગત વાહનો દ્વારા, કોઈ રિક્ષામાં, જેને જે વ્યવસ્થા મળી તે મુજબ શીઘ્ર ગતિએ સ્વામીશ્રીનાં અંતિમ દર્શન માટે નીકળી ગયા. મુંબઈના કેટલાક યુવકોને વાહનની સગવડ ન મળવાથી છેક મુંબઈથી બાઈક ઉપર દર્શનને આવ્યા હતા. વિદેશના કેટલાય હરિભક્તો વિમાન મેળવવાની તજવીજ કરવા ૨૪થી ૪૮ કલાક એરપોર્ટ પર જ રહ્યા. પોતાના પ્રાણપ્યારા ગુરુહરિનાં અંતિમ દર્શનની એક ઝલક મેળવવા માટે હરિભક્તો કંઈપણ ભોગ આપવા માટે તૈયાર હતા. સ્વામીશ્રીના ધામગમનના સમાચાર ફેલાતાં જ ભારત આવનારી ફ્લાઈટ્સમાં ધસારો વધી ગયો. પરિણામે આંતરરાષ્ટ્રીય એરલાઈન્સ કંપનીઓએ વિમાનભાડાં પણ ખૂબ વધારી દીધાં. એટલી હદ સુધી કે અમેરિકાથી ભારત આવવાના ઈકોનોમી ક્લાસની એક ટિકિટના નવ લાખ રૂપિયા સુધીનું ભાડું આપીને પણ હરિભક્તોએ સ્વામીશ્રીનાં દર્શન કરવા માટેની તત્પરતા દર્શાવી! એરપોર્ટ ઓથોરિટી ઓફ ઈન્ડિયાના અધિકારીઓએ જણાવ્યા મુજબ, અમદાવાદમાં નોન શિડ્યુલ્ડ અને ચાર્ટર વિમાનોની સંખ્યા એકદમ વધી ગઈ હતી. એક તરફ વિમાન માર્ગે લોકો આવી રહ્યા હતા તો બીજી તરફ ખુલ્લા પગે પદયાત્રા કરીને કીર્તન- ભક્તિ કરતાં કરતાં પણ હરિભક્તોનાં વૃંદ સ્વામીશ્રીને અંજલિ આપવા ભક્તિપૂર્વક ઊમટ્યાં હતાં. પ્રમુખસ્વામી મહારાજનાં દર્શનાર્થીઓની ભીડથી સારંગપુર ભણી જતા તમામ માર્ગો છલકાઈ રહ્યા હતા. પ્રસાર માધ્યમોએ નોંધ્યા મુજબ ૨૧ લાખ કરતાં વધુ દર્શનાર્થીઓ ચાર દિવસમાં સ્વામીશ્રીનાં દર્શનને ઊમટ્યા હતા.

એવા પ્રવાહની વચ્ચે, સામાન્ય ચા-નાસ્તાની નાની હાટડી ધરાવનારો હોય કે મુંડન કરનારા વાળંદભાઈઓ હોય, સ્વામીશ્રીનાં અંતિમ દર્શનને જનારા લોકોની સેવામાં તેઓ પણ નિઃશુલ્ક સેવાઓ આપવા લાગ્યા.

જુદાં જુદાં વાહનોમાં મોડી રાતે બરવાળા સુધી પહોંચીને સારંગપુર આવવા નીકળતા હરિભક્તોને, સારંગપુર આવવા વાહન ન મળતાં સવાર સુધી બરવાળા રાહ જોવી પડતી. તેવા સંજોગોમાં બરવાળાના હરિભક્તો અને ભાવિકોએ સ્વતઃ બસ સ્ટેન્ડ અને રોડ ઉપર ઊભા રહીને આગંતુકોને પોતાના ઘરે રાત્રે ઉતારા આપ્યા! તારાપુર ચોકડી પાસે ઇલેક્ટ્રોનિક્સની નાની દુકાન માંડીને બેઠેલા રાજસ્થાની શ્રી શાંતિલાલ શાહે તાત્કાલિક મિત્રોની સહાયથી એક ટેન્ટ ઊભો કરીને જે કોઈ આવે તેમને માટે ગરમાગરમ ખીચડી અને શાકની વ્યવસ્થા કરી દીધી, બેનર બનાવીને સૌને તેની વ્યવસ્થાની જાણ પણ કરી દીધી. સતત ત્રણ દિવસ સુધી તેમણે શ્રદ્ધાપૂર્વક આ કેમ્પ કર્યો અને હજારોને ભોજન કરાવીને સ્વામીશ્રી પ્રત્યેની ભાવના અદા કરી.

જો કે અહીં સૌ કોઈને સગવડ કરતાં સ્વામીશ્રીનાં અંતિમ દર્શનની તાલાવેલી અનન્ય હતી. ઉતારા કે નાહવા-ધોવાની વ્યવસ્થામાં જે મળ્યું તે સ્વીકારી લીધું. ઈંગ્લેન્ડ અને અમેરિકાથી આવેલા સુખી પરિવારના કેટલાય હરિભક્તો રાત્રે ખુલ્લી લોનમાં સૂઈ રહેતા હતા, સવારે જનરલ સંડાસ-બાથરૂમમાં નાહી-ધોઈ પૂજાપાઠ કરી પાછા દર્શન કે સેવામાં લાગી જતા હતા. ઓસ્ટ્રેલિયાના મેલબર્ન શહેરથી આવેલા ૩૦ હરિભક્તોને નાવડા ગામના એક જ નાના ઘરમાં ઉતારો મળ્યો હતો. લંડનના હિથ્રો એરપોર્ટ પર સિનિયર એન્જિનિયર તરીકે ફરજ બજાવતા બિમલભાઈએ ગુરુકુળના બગીચાની લોનમાં રાત વિતાવી અને સવારે નાહવા-ધોવાથી અજાણ હોવાથી ચાર-પાંચ મિનરલ વોટરની બોટલ લઈને તેનાથી સ્નાન કરી પૂજા કરી.

વાત અહીંથી અટકતી નથી. આ દરમિયાન જીવનપરિવર્તનોની જે હારમાળા વહેતી થઈ તે પણ એક ચમત્કાર જ લેખી શકાય. ૮૫ વર્ષ દરમિયાન સ્વામીશ્રીએ દિવ્ય પ્રભાવથી રામસંગબાપુ, રિશુભાવાળા કે આદિવાસી વાલિયા જેવા અસંખ્યોનાં જીવન-પરિવર્તન કર્યાં હતાં. જીવનના છેલ્લા શ્વાસ સુધી તો એમણે સૌને પરિવર્તનની દિશા ચીંધી હતી, પરંતુ આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે દેહત્યાગ પછી પણ કેટલાયને તેઓની પ્રેરણાએ જીવન-પરિવર્તન દિશા ચીંધી છે!

ટીવી ચેનલો પર સ્વામીશ્રીનાં અંતિમ દર્શન કરીને કેટલાય લોકોએ શરાબ છોડ્યો, કેટલાય લોકોએ બીડી-સિગારેટ-તમાકુ- ગુટખા છોડ્યા, કેટલાકે માંસાહાર તો કેટલાકે નાસ્તિકતા છોડી! તેનાં નામ-ઠામ-ગામ સાથેનાં

દસ્તાવેજ ઉદાહરણોથી એક ગ્રંથ ભરાય તેટલી વિપુલ સામગ્રી છે. કેટલાકે એકાદશીના ઉપવાસ શરૂ કરી દીધા, કેટલાકે પ્રાતઃપૂજા શરૂ કરી દીધી, કેટલાયે નિત્ય સત્સંગ અને મંદિરદર્શનનાં નિયમો લઈ લીધા. આ બધું કોઈના કહ્યા સિવાય, માત્ર સ્વામીશ્રીનાં અંતિમ દર્શન કરીને હૈયેથી ફૂટેલી અંતઃસ્ફુરણાથી કર્યું! ક્યાંક એટલી હદ સુધી પ્રેરણાનું ઝરણું વહ્યું કે પતિ-પત્ની વચ્ચેના અણબનાવો પણ શમી ગયા.

આ સમયે સ્વામીશ્રી પ્રત્યેનો અપાર પ્રેમ અને સદ્ભાવ સમાજના દરેક સ્તરમાં સાદ્યંત નીરખવા મળ્યો. એક તરફ ઈંગ્લેન્ડ-અમેરિકા જેવી મહાસત્તાઓના સત્તાધીશો, અનેક મહાન ધર્મગુરુઓ, વિશ્વની ઉચ્ચ પદવીઓ પર રહીને જુદાં-જુદાં ક્ષેત્રોના માંધાતાઓ, તાલેવંત મહાનુભાવો વગેરેનાં હૈયામાં સ્વામીશ્રી પ્રત્યે અપાર આદર અને સદ્ભાવ છલકાતો હતો, તો બીજી તરફ સમાજના સાવ છેવાડાના માણસોનાં હૈયે પણ સ્વામીશ્રી પ્રત્યે અનન્ય આદરભાવ ઘૂઘવતો હતો. કોઈ હિંદુ, કોઈ જૈન, કોઈ બૌદ્ધ, કોઈ શીખ, કોઈ મુસ્લિમ, કોઈ ખ્રિસ્તી, કોઈ યહૂદી, કોઈ આસ્તિક, કોઈ નાસ્તિક! અહીં એવા કોઈ ભેદ નજરે ચડતા નહોતા. ભાષા, વેષ-ભૂષા, દેશ કે પદ-પદવીઓના કોઈ સીમાડા દેખાતા નહોતા. અહીં દેશી, વિદેશી, શ્વેત, શ્યામ એવા પણ ભેદ રહ્યા નહોતા. અહીં તો એક માત્ર પ્રમુખસ્વામી મહારાજ પ્રત્યેનો અકથ્ય સ્નેહ સૌના હૃદયકેન્દ્રમાં ધબકતો હતો. ઠેરઠેર વેપારી મંડળોએ સ્વામીશ્રીના ધામગમન બદલ સ્વેચ્છાએ માર્કેટ બંધ રાખીને સ્વામીશ્રીને અંજલિ આપી. ગુજરાતના મુખ્યમંત્રી વિજયભાઈ રૂપાણીએ સ્વતંત્રતા દિન ઉપક્રમે થનારા કાર્યક્રમોમાં ઝાકમઝોળને બદલે સાદગીના આદેશો આપ્યા.

ઈંગ્લેન્ડ, અમેરિકા, કેનેડા, ફ્રાંસ, બેલ્જિયમ, પોર્ટુગલ, ઑસ્ટ્રેલિયા, ન્યૂઝીલેન્ડ, થાઈલેન્ડ, હૉંગકૉંગ-ચીન, સિંગાપોર, પૂર્વ અને દક્ષિણ આફ્રિકાના દેશો, આરબ દેશોથી લઈને દિલ્હી સહિત ભારતનાં અનેક મહાનગરો અને છેક આદિવાસી ગામડાંઓ સુધી ઠેરઠેર સ્વામીશ્રી પ્રત્યે અનન્ય આદર વ્યક્ત કરતા શ્રદ્ધાંજલિ સમારંભો યોજાયા. ઈંગ્લેન્ડના વિખ્યાત વેમ્બલી સ્ટેડિયમ સ્વામીશ્રીને આદરપૂર્ણ અંજલિ આપવા તેની જગવિખ્યાત આર્યને ભગવી આભા આપી! દેશ-વિદેશમાં અનેક સ્થળોને પ્રમુખસ્વામી મહારાજનાં નામ અપાયાં. સ્વામીશ્રીના અંત્યેષ્ટિદિને અમેરિકાના કેપિટલ હાઉસ પર ફરકાવાયેલો ધ્વજ એમના માટે અર્પણ કરીને બહુમાન અપાયું. આરબ દેશોના અમીર શેખોથી લઈને દેશ-વિદેશની પાર્લામેન્ટ અને વિધાન-સભાઓ, ગ્રામપંચાયતો, નગરપાલિકાઓ, યુનિવર્સિટીઓ, નાનાં-મોટાં ધાર્મિક સંસ્થાનો, ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટો, વેપારી મહાજન મંડળો, જ્ઞાતિ સમુદાયો, શાળા-કોલેજો, વગેરે અનેક અનેક સ્થળોએ ખૂબ ભાવપૂર્વક સૌએ શ્રદ્ધાંજલિ સભાઓ યોજાઈ. પ્રત્યેક શ્રદ્ધાંજલિ સભા સ્વામીશ્રી પ્રત્યેની લાગણીઓથી ભીની ભીની બની હતી. ચાહે કોઈ રાજનેતા હોય કે ધર્મનેતા, ચાહે કોઈ ઉચ્ચ પદાધિકારી હોય કે સામાન્ય નાગરિક હોય, ચાહે કોઈ વિદ્વાન હોય કે ઉદ્યોગપતિ, ચાહે કોઈ તકનીકી એક્સપર્ટ હોય કે કલા-અભિનયના ક્ષેત્રનો સમ્રાટ હોય — સૌ કોઈને પ્રમુખસ્વામી મહારાજ વિશે વ્યક્તિગત સ્વાનુભવો સાથે કેટલું બધું કહેવું હતું! દરેક પાસે સ્વજન સમા સ્વામીશ્રીના અગણિત દિવ્ય અનુભવોનો ભંડાર હતો. પ્રત્યેક અનુભવમાં હૃદયને આંદોલિત કરી મૂકે એવો ઝંકાર હતો. આ બધું સ્વેચ્છાએ અને સ્વતઃ બનતું રહ્યું. કેટલું બન્યું, તેનો કોઈ સાર્વત્રિક અને પૂર્ણ અંદાજ કાઢવાનું પણ શક્ય નથી. ‘સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ’ના આ અંકમાં તેની ઝાંખી પણ સમાવી શકાઈ નથી. આગામી અંકોમાં તેની દસ્તાવેજી માહિતી પ્રાપ્ત કરતા રહીશું.

બધાના સાર રૂપે એ જ વાત ઘૂંટાય છે - પ્રમુખસ્વામી મહારાજ તો આ ધરતી પરનું એક વરદાન હતા. દિવ્યતાનું મહાકાવ્ય હતા. એમનાં અનંત ઋણની સ્મૃતિઓ કરતાં આંખો ભીંજાય છે, હૈયું ગદ્ગદ થાય છે. અને ફરીથી એમનો જ એ ગેબી નાદ સંભળાય છે: ‘અમારે આવવા જવાનું નથી... અમે તો અખંડ છીએ જ..’

હા, પ્રમુખસ્વામી મહારાજ સ્વયં અક્ષર અમૃત હતા. અક્ષર ક્યારેય ક્ષર નથી બનતા અને અમૃતનું ક્યારેય મૃત્યુ નથી હોતું. એટલે એ અમૃતના અમરત્વની ગાથા સદાય અમર રહેશે, યુગો સુધી, સમયની પણ પેલે પાર સુધી... એટલે જ પ્રમુખસ્વામી મહારાજની એવી અનંત ગાથા આજેય એવી ને એવી જીવંત પ્રતીત થાય છે. તેમની પ્રતિકૃતિ સમાન પ્રગટ બ્રહ્મસ્વરૂપ મહંત સ્વામી મહારાજના ખોળિયે પ્રમુખસ્વામી મહારાજની એવી ને એવી પ્રતીતિ અનુભવાય છે. એમનાં ચરણે કોટિ કોટિ પ્રણામ સાથે આ ‘વંદના અંક’ સમર્પિત છે. ♦

નિબંધ-૩ :

પ્રમુખસ્વામી મહારાજને અનેકવિધ ક્ષેત્રોના પ્રસિદ્ધ મહાનુભાવોની શ્રદ્ધાંજલિ...

પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજ એટલે એક એવા વિરલ સંતવિભૂતિ કે જેમણે દેશ-વિદેશના સીમાડાઓથી પર જઈને અનેક સ્તરના અસંખ્ય સામાન્યજનો અને મહાનુભાવોના હૃદયને સ્પર્શ કર્યો છે. એટલે જ તેઓને અંજલિ અર્પવા દેશ-વિદેશના અનેક મહાનુભાવોના હૈયે અનન્ય સ્નેહ-આદર સાથે એક અપૂર્વ પ્રવાહ વહ્યો હતો. સ્થળસંકોચને કારણે તેમાંથી થોડાક મહાનુભાવોનાં પત્રો, ટિવટર કે સંબોધનો દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલા કેટલાક અંશો અહીં પ્રસ્તુત છે...

શ્રી મનોહર પરિકર

(કેન્દ્રીય રક્ષામંત્રી, ભારત)

પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજના દુઃખદ નિધન પર હું શોક અનુભવું છું. આધ્યાત્મિક સમાજને આ એક અપૂરણીય ક્ષતિ છે. દિલ્હી અને ગાંધીનગરમાં નિર્મિત ‘સ્વામિનારાયણ અક્ષરધામ’ તેમની આધ્યાત્મિક ઉપલબ્ધિઓ હતી. સ્વામિનારાયણ અક્ષરધામના સૌ પ્રતિ હું હાર્દિક શ્રદ્ધાંજલિ અને સહાનુભૂતિ પાઠવું છું.(પત્ર)

શ્રી પુરુષોત્તમ રૂપાલા

(કેન્દ્રીય પંચાયત રાજ્યમંત્રી, ભારત)

અક્ષરધામની આપણી કલ્પના હતી કે માણસો અક્ષરધામમાં જાય છે, એ કેવું હશે, એ બધું શાસ્ત્રોમાં લખ્યું છે, પણ એ આપણે જોયું નથી. પરંતુ પ્રમુખસ્વામી મહારાજે તો અક્ષરધામને પૃથ્વી ઉપર ઉતાર્યું હતું! આપણી ભારતીય પરંપરાને, મંદિરની કલ્પનાને એકવીસમી સદીમાં પુનઃ પ્રસ્થાપિત કરવા માટેનું ભગીરથ કાર્ય પ્રમુખસ્વામી બાપાએ કર્યું છે. માત્ર આપણા દેશમાં જ નહીં પણ વિશ્વના ફલકમાં. એ પછી ઈંગ્લેન્ડનું મંદિર હોય કે અમેરિકાનું અક્ષરધામ હોય. એની ભવ્યતા, એની દિવ્યતા અનેરી છે. વર્ષો પૂર્વે આપણા દેશમાં ચાર ધામની રચના થઈ હશે, ત્યારપછી આ પ્રકારનાં ધામો સ્થાપવાનું કાર્ય પ્રમુખસ્વામી બાપાએ કર્યું છે.(સંબોધન)

શ્રી પ્રકાશ જાવડેકર

(કેન્દ્રીય માનવ સંસાધન વિકાસ મંત્રી, ભારત)

પ્રમુખસ્વામી મહારાજના નિધન પર સમગ્ર બી.એ.પી.એસ.ને સાંત્વના. તેમના ઉમદા વિચારો આવનારી પેઢીઓને માર્ગદર્શન પૂરું પાડતા રહેશે.(દ્વિવટ)

શ્રી અહમદ પટેલ

(સાંસદ અને પીટ નેતા, કોંગ્રેસ પક્ષ)

પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજ માનવજાતના પથદર્શક અને કરુણાના શિખર સમાન હતા. તેઓનો સંદેશ શાશ્વત છે. પરમ આદરણીય પ્રમુખસ્વામીજી સાથેના અમારા પરિવારના સંબંધો માટે ગામઠી ગુજરાતીમાં કહી શકાય કે ઘરોબો હતો. હું તો ખૂબ નાનો હતો, પરંતુ મારા પિતાશ્રી અંકલેશ્વરમાં સ્વામીશ્રી પસાર થતા ત્યારે અવશ્યપણે

એમની મુલાકાત લેતા. ઘણી વખત પહેલેથી કહેણ મોકલાવતા હતા કે આ સમયે આટલા વાગે અહીંથી પસાર થવાનો છું અને તમે ત્યાં હાજર રહેજો. સ્વામીશ્રી સાથેનો અમારો આવો પારિવારિક સંબંધ હતો. સ્વામીજીને ઘણી વાર મળવાનું થતું. એમનાં સલાહ-સૂચનો અમને આપ્યાં છે.

અક્ષરધામ ઉપર હુમલો થયો કે તરત મારે ફોન દ્વારા સ્વામીજી સાથે વાત થઈ. તેમની જે દૂરંદેશિતા હતી, તેને કારણે એ કોમી તોફાનોમાં પરિવર્તિત ન થયું. એ જ રાત્રે મને યાદ છે કે ૧૧ વાગે હું સારંગપુર પહોંચ્યો હતો અને હું તેમને મળ્યો હતો. પણ તેમનામાં મેં સ્વસ્થતા જોઈ! તેઓ શાંત ચિત્તે વાત કરતા હતા! કોમી એકતાનો એમનો સંદેશો અદ્ભુત હતો. રાત્રે ૧૨-૦૦ વાગ્યા તો પણ અમને જમવા સિવાય જવા નહોતા દીધા! એટલું જ નહીં, જ્યાં સુધી અમે જમ્યા નહીં ત્યાં સુધી સ્વામીશ્રી જાગતા રહ્યા! એમની આ એક અદ્ભુત ઓળખ હતી. સ્વામીજીએ જીવનપર્યંત પોતાનું જીવન સાદગીભરી રીતે જીવ્યું છે. અમારા થોડા ચાહકો કે પ્રશંસકો થઈ જાય અથવા તો એકાદ ઇલેક્શન જીતી જઈએ ત્યારે અમારા જેવા રાજકારણી નેતા હોશ ખોઈ બેસતા હોઈએ છીએ, પરંતુ આખા વિશ્વમાં સ્વામીજીના આટલા બધા અસંખ્ય ચાહકો હોવા છતાં ક્યારેય પણ તેમનામાં અભિમાન નહોતું. પ્રશંસકોનો નશો તેમને નહોતો આવતો. એમના દિલમાં જે વાત હતી તે જ તેમની જુબાન ઉપર હતી, ક્યારેય પણ તેમણે બે મોઢાની વાત નથી કરી. તેમની દૂરંદર્શિતા, કોઠાસૂઝ જબરજસ્ત હતી. સમાજનાં દૂષણો કે કાળા ધબ્બાઓને ધોવા એમણે અવિરતપણે પ્રયત્ન કર્યો અને એમાં સફળ થયા છે. કોઈને પણ નીચા પાડીને તેમણે આગળ વધવાનો પ્રયત્ન ક્યારેય નથી કર્યો. આ એમનો સૌથી મહત્ત્વનો સંદેશ છે.(સંબોધન)

શ્રી અમરસિંહ

(સમાજવાદી પાર્ટી)

પ્રમુખસ્વામી મહારાજની વિદાયથી મને અંગત આત્મીયજન ગુમાવ્યાનો ઊંડો આઘાત લાગ્યો છે. એક વખત એવો હતો જ્યારે મારી કિડની નિષ્ફળ ગઈ હતી અને હું મૃત્યુ સામે ઝઝૂમી રહ્યો હતો. ડોક્ટરો પણ એમ કહીને છૂટી પડ્યા હતા કે બચવાની બહુ ઓછી તક છે. ત્યારે પ્રમુખસ્વામી મહારાજે મને આશીર્વાદ મોકલ્યા કે ચિંતામુક્ત થઈ જાઓ, કશું થવાનું નથી. અમે દીર્ઘ આયુષ્ય માટે ભગવાન સ્વામિનારાયણને નિયમિત પ્રાર્થના કરીશું. વિશ્વના અમારાં તમામ મંદિરોમાં હરિભક્તો દીર્ઘ આયુષ્ય માટે પ્રાર્થના કરશે. તેમની એ પ્રાર્થના અને આશીર્વાદ મને ફળ્યાં. મેં તંદુરસ્ત થઈને તેમનો આભાર માન્યો ત્યારે તેમણે કહ્યું કે તમારે આભાર માનવાની જરૂર નથી, કારણ કે તમે અમારા પરિવારના છો. અમે ભગવાનનો આભાર માનીએ કે તેમણે પ્રાર્થના સાંભળી. આવી આત્મીયતા, આવો સુમેળ, આવી કૃતજ્ઞતા અત્યારના સમયમાં જૂજ જોવા મળે છે. આટલા મોટા સંત હોવા છતાં, આટલી સફળતા છતાં, દિવ્યતાનું પરમ સ્વરૂપ હોવા છતાં એક સામાન્ય માનવીની જેમ તેમનો વ્યવહાર હતો. ગાંધીનગર અક્ષરધામ ઉપર આતંકવાદી હુમલો થયો ત્યારે પ્રમુખસ્વામી મહારાજનું એક વાક્ય વાતાવરણને ધર્માધતાથી પ્રદૂષિત કરી શકત, પરંતુ એમ કરવાને બદલે તેઓ તે સમયે એક સાચા બિનસાંપ્રદાયિક સંત તરીકે ઊભરી આવ્યા. આવા મહાન સંત આપણી આસપાસ હયાત હોય ત્યારે આપણે મહત્તા સમજતા નથી. તેઓ બ્રહ્મલીન થાય ત્યારે આપણે તેમની નાનામાં નાની વસ્તુને યાદ કરીએ છીએ. તેમના અંતિમ સ્મિતને હું અનુભવી શકું છું કે જાણે તેઓ આપણને સાંત્વના આપી રહ્યા છે.(સંબોધન)

શ્રી નિતિષ કુમાર

(મુખ્યમંત્રી, બિહાર)

પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજના અક્ષરનિવાસના સમાચાર મને ઊંડો આઘાત આપ્યો છે. માનવતાના ઉદ્ધાર માટે તેમણે અથાક્ પુરુષાર્થ કર્યો છે. તેમણે આપણને આધ્યાત્મિક શાણપણ દ્વારા સાચો રાહ ચીંધ્યો છે. તેમનું ઉદાહરણરૂપ જીવન માનવસેવાની પ્રેરણા સતત આપશે. તેમની પવિત્ર સ્મૃતિઓ સાથે હું શ્રદ્ધાંજલિપૂર્વક આદર વ્યક્ત કરું છું.(દ્વિવટ)

શ્રી અશોક ગેહલોત

(પૂર્વ મુખ્યમંત્રી, રાજસ્થાન)

પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજના સ્વધામગમન પર મારી હાર્દિક સંવેદનાઓ! શાંતિ, કરુણા અને સેવાનો તેમનો સંદેશ માનવજાતને સદાય માર્ગદર્શન આપતો રહેશે.(દ્વિવટ)

શ્રી કેશુભાઈ પટેલ

(પૂર્વ મુખ્યમંત્રી, ગુજરાત)

પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામીજીનું કાર્ય એક ચમકતા હીરા સમાન રહ્યું છે. માનવીમાંથી ઢંકાયેલી સારપ બહાર લાવીને તેમણે એને કાર્યમાં લગાડી. તેઓની વાણીમાં શબ્દોનો આડંબર નહોતો. સરળ તળપદી ભાષા. એ હૃદયને સ્પર્શ કરે એવી ભાષા હતી, પણ એમાંથી કાર્ય કરવાની પ્રેરણા પ્રાપ્ત થાય છે. તેમનાં ઘણાં સંસ્મરણો છે. તેમણે મને અનેક રીતે ઢંઢોળ્યો છે. મુખ્યમંત્રી હતો ત્યારે અને મુખ્યમંત્રી મટી ગયો ત્યારપછી પણ. મારા પ્રત્યેની એમની અપાર લાગણી હું ભૂલી શકતો નથી. એમણે મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખીને કેટલું કામ મને સોંપેલું છે! કૃષ્ણ ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે કે જ્યારે જ્યારે ધર્મ મુશ્કેલીમાં આવશે તે વખતે ફરીથી અવતાર લઈશ. આજે દુર્ગુણોનો વિસ્તાર વધી રહ્યો છે ત્યારે સદ્ગુણોનો વિસ્તાર વધારવા માટે પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામીએ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલું ચરિતાર્થ કર્યું છે. અભૂતપૂર્વ કાર્ય કરનાર સ્વામીજીને ભાવાંજલિ અર્પણ કરું છું.(સંબોધન)

શ્રી આર. ચિદમ્બરમ્

(અણુવિજ્ઞાની, મુખ્ય વૈજ્ઞાનિક સલાહકાર, ભારત)

અનેક વખત પ્રમુખસ્વામીજીના આશિષ પ્રાપ્ત કરવાનું સદ્ભાગ્ય મળ્યું છે. ઘણા ધર્મગુરુઓ છે, પરંતુ તેમના સાંનિધ્યમાં મનને અનેરી શાંતિ મળતી હતી. તેઓ વિરલ આધ્યાત્મિક ગુરુ હતા.(પત્ર)

શ્રી અનિલ અંબાણી

(રિલાયન્સ ઇન્ફ્રા., મુંબઈ)

પ્રમુખસ્વામી મહારાજ મારા સ્વર્ગસ્થ પિતા ધીરુભાઈ અંબાણી માટે મહાન પથદર્શક અને મહાન તત્ત્વજ્ઞાની, મહાન નેતા, મહાન દીર્ઘદ્રષ્ટા અને મહાન સલાહકાર રહ્યા છે. તેથી હું અહીં સમગ્ર અંબાણી પરિવાર વતી શ્રદ્ધાંજલિ આપવા આવ્યો છું. તેમનાં અંતિમ દર્શને ગયો ત્યારે મેં તેમના મુખારવિંદ ઉપર પરમ શાંતિ જોઈ! મને લાગ્યું કે હું જેવો તેમની પાસે જઈશ કે તરત તેઓ મારી સાથે વાત કરવા લાગશે. આવી પરમ શાંતિ મેં જીવનમાં ક્યારેય અનુભવી નથી! પ્રમુખસ્વામી મહારાજને મારા ઘરે અને ઘણાં બધાં મંદિરોમાં મળવાનું થયું છે. તેમની સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ અને બીજાના મનને વાંચવાની તેમની શક્તિથી હું પ્રભાવિત થયો છું. તેમણે મને એક સલાહ આપી હતી કે હંમેશાં તમારી માતાને તમારી પાસે રાખજો. મારા પિતાના સ્વર્ગવાસ પછી પણ આજે હું તેને અનુસરી રહ્યો છું. આજે મને કોઈ પૂછે છે કે તમે ક્યાં રહો છો? તો હું કહું છું કે ‘હું મારી માતા સાથે રહું છું, મારી માતા મારી સાથે નથી રહેતી.’ પ્રમુખસ્વામી મહારાજની આ સોનેરી સલાહને મારા હૃદય પર આજીવન અંકિત કરી દીધી છે. પ્રમુખસ્વામી મહારાજ ખૂબ ઓછું બોલતા હતા, પરંતુ એ થોડાક શબ્દો એક ગ્રંથ સમાન બની જતા. તેમના શબ્દોને વાક્યોમાં ઉતારવાની જરૂર પડતી નહીં. તેમની બે બાબતો મને વિશેષ ગમતી. એક તો તેમની સાદગી અને બીજું તેમની નિખાલસતા. કોઈક વાત તેમને ગમતી ન હોય તો તેઓ મને સીધું કહી દેતા કે આ બરાબર નથી, કે આમ કરવું જોઈએ, કે તમે આમ કેમ બોલ્યા? તેમની આ ભાવનામાં મને પિતૃવાત્સલ્યની સુગંધ આવતી હતી. આજે હું અહીં છું,

કારણ કે મારું હૃદય કહે છે કે મારે અહીં આવવું જ જોઈએ. અહીં મને કલાકેક સમય થયો, પણ હું પરમ શાંતિ અનુભવું છું. મેં મારી ફરજ બજાવી છે અને તે પણ મારા અંતરાત્માના કહેવાથી. કોઈએ મને આગ્રહ નથી કર્યો. જો અત્યારે હું તેમની પાસે જાઉં અને તેઓ એક જ વાક્ય બોલવાના હોય તો તેઓએ મને એક જ વાક્યમાં સીધું પૂછ્યું

હોત કે, ‘તું તારી માતા સાથે જ રહે છે ને!’(સંબોધન)

શ્રી ગોપીચંદ પી. હિંદુજી

(હિંદુજી ગ્રૂપ લિમિટેડ, લંડન)

પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજ વિશ્વના કરોડો લોકો માટે અવિરત પ્રેરણા, આશીર્વાદ અને પ્રકાશના તેજપુંજ સમા હતા. તેમના માર્ગદર્શન હેઠળ ન કેવળ અભૂતપૂર્વ વિકાસ થયો, પરંતુ તેમણે વિશ્વભરમાં ૧૧૦૦ મંદિરોનાં સર્જન દ્વારા સમગ્ર હિંદુ સમાજનું અતુલનીય પુનરુત્થાન કર્યું છે. અમારા પરિવાર ઉપર તેઓના આશીર્વાદ નિરંતર વરસતા રહ્યા છે; તેમની પધરામણી અને વાણીથી અમારા ઘરને પાવન કરવા બદલ અમે તેઓના અનંત ઋણી છીએ.

જાહેર જીવન કે અંગત દિનચર્યામાં તેમણે મૃદુતા અને અનુકંપા, સાધુતાયુક્ત પ્રેમાળ હૂંફ, વિનોદી શૈલી અને જે પુરુષાર્થ સાથે હિંદુ ધર્મનો પ્રસાર અને સંવર્ધન કર્યું, તે ક્યારેય વીસરી શકાય તેમ નથી.(પત્ર)

શ્રી જી.એમ.રાવ

(ચેરમેન, જી.એમ.આર. ગ્રૂપ, દિલ્હી)

પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજના અકાળે ધામગમનથી રાષ્ટ્ર અને વિશ્વે એક મહાન સંત અને પરમાત્માની વિભૂતિ સમા મહાપુરુષ ગુમાવ્યા છે. તેઓનું સમસ્ત જીવન લોકો માટે એક મહાન સંદેશ છે. આપણે ખૂબ ભાગ્યશાળી છીએ કે આપણા જીવનકાળમાં સ્વામીજીનું અસ્તિત્વ હતું અને પરિણામે તેમનાં માર્ગદર્શન અને આધ્યાત્મિક શાણપણ આપણને પ્રાપ્ત થયાં. તેઓએ લાખો લોકોને આધ્યાત્મિક રાહ ચીંધીને જે માર્ગદર્શન આપ્યું છે તે, ભગવાન સ્વામિનારાયણ અને સ્વામીજીના નામસ્મરણથી અનેકનાં જીવનપરિવર્તનની દિશા ખોલે છે.

સ્વામીજી મહારાજનો આત્મા સદાકાળ તેમના ભક્તોને દીવાદાંડીરૂપ બની આપણને આધ્યાત્મિક રૂપાંતરણના પ્રજ્વલિત માર્ગ પર લઈ જશે.

સ્વામીજીના આશીર્વાદની આપણને સૌને જીવનમાં ખૂબ જરૂર છે. પરમ પૂજ્ય સ્વામીજીની સદેહે ઉપસ્થિતિની ખોટ નિરંતર સાલશે.(પત્ર)

શ્રી એસ. કે. બિરલા

(બિઝનેસમેન)

પ્રમુખસ્વામીજીની વિદાયના સમાચારથી મને ઘણું દુઃખ થયું. તેમના સાંનિધ્યનું, દર્શન કરવાનું અને તેમનો પ્રસાદ લેવાનું સૌભાગ્ય મળ્યું છે. તેમના આશીર્વાદ મને સતત મદદરૂપ રહ્યા હતા.(ક્લિપ્ત)

શ્રી પરિમલભાઈ નથવાણી

(પ્રેસિડેન્ટ, રિલાયન્સ ગ્રૂપ)

મેં સર્વપ્રથમ ૧૯૮૭માં ગોંડલમાં મારા વડીલ મિત્ર રામજીભાઈ માવાણી સાથે પ્રમુખસ્વામી બાપાના આશીર્વાદ લીધા હતા. હું પરમ કૃષ્ણભક્ત છું. અને મને એક સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું કે મારે દ્વારકાધીશના મંદિરમાં એક છત્ર બદલવાનું હતું. અને એ છત્ર બદલતાં મને સંકોચ પણ થયો હતો. એટલા માટે કે એ પૂર્વે વર્ષો જૂનું છત્ર હતું એ પૂજ્ય ડોંગરેજી મહારાજે પધરાવેલું હતું.

તેથી આ છત્રને બદલવાની મને બીક લાગતી હતી કે હું ધર્મના નામે કંઈ ખોટું તો નથી કરતો?

મેં જે નવું છત્ર બનાવ્યું હતું એ લઈને હું પૂજ્ય સ્વામીશ્રી પાસે ગયો.

મેં એમની સાથે ચર્ચા કરી. તેમણે કહ્યું, ‘ચોક્કસ, આ સારું કાર્ય કરવું જોઈએ.’ એમણે જાતે છત્રની પૂજા કરીને મને આપ્યું. એ છત્ર આજે પણ દ્વારકાધીશના મંદિરમાં બિરાજમાન છે. તેમના આશીર્વાદ મને, રિલાયન્સ પરિવારના મોભી મૂકેશભાઈ અંબાણીના સમગ્ર પરિવારને પણ મળતા રહ્યા છે.

આપણે શ્રીકૃષ્ણ અને શ્રીરામને ભગવાન તરીકે યાદ કરીએ છીએ, તેમ, પ્રમુખસ્વામી મહારાજ એટલે એવું વિરલ વ્યક્તિત્વ કે આજે ભલે આપણે તેમને સંત તરીકે જોતા હોઈએ, પણ આવનારી પેઢી તેમને ભગવાન તરીકે જોશે.

એમાં મને કોઈ શંકા નથી. કારણ કે એમણે સમાજને જે આપ્યું છે એ બીજા કોઈએ આપ્યું નથી. આપણે તેમને શ્રદ્ધાંજલિ શું આપીશું? કારણ કે તેઓ તો સદાય આપણી વચ્ચે જ બેઠા છે.(સંબોધન)

શ્રી રામોજી રાવ

(ચેરમેન, ઇટીવી, ઇનાડુ ટાઇમ્સ, રામોજી ફિલ્મ સિટી, હૈદરાબાદ)

પોતાના અગણિત ભક્તોના આંતરિક જીવનને પ્રકાશિત કરનારા શ્રી પ્રમુખસ્વામી મહારાજ વર્તમાન સંતોમાં પ્રકાશના હિમાલય સમાન હતા. તેમની આત્માએ અસંખ્ય લોકોના અંતરાત્માને અજવાળ્યા છે. આધ્યાત્મિકતા અને સમાજસેવા બંને તેઓને માટે અભિન્ન હતી. તેમની આગળ લોકોએ ઠાલવેલા અનેક પ્રશ્નોના ઉત્તર આપનાર સ્વામીજી લાખો હૃદયો માટે એક અજોડ આશ્વાસન રૂપ અને સાધુતાની મૂર્તિ હતા.

ભલાઈ, પવિત્રતા, વિનમ્રતા અને આધ્યાત્મિકતાના મૂર્તિમાન સ્વરૂપ સમી તેઓની વિરાટ પ્રતિભા શાશ્વતકાળ સુધી લોકોને પ્રેરણા આપતી રહેશે. તેઓના વિનમ્ર હૃદય અને સમર્પિત પુરુષાર્થથી વિશ્વભરમાં ફેલાયેલાં સેંકડો મંદિરો સહિતનો વિરાટ આંતરરાષ્ટ્રીય આધ્યાત્મિક સમુદાય સર્જાયો છે. પૂર્વે ક્યારેય સાંભળી ન હોય એટલી ઊંચાઈએ બી.એ.પી.એસ. સ્વામિનારાયણ સંસ્થાની લોકપ્રિયતા વિસ્તરી છે. હું સંસ્થા સાથે સંકળાયેલા તમામ લોકોને મારી હૃદયપૂર્વકની સંવેદના પાઠવું છું. નીતિમય માર્ગ અને આધ્યાત્મિક સુખના તમામ મુમુક્ષુઓને સ્વામીશ્રીનું જીવન સદા પ્રભાવિત કરતું રહે એ જ પ્રાર્થના!(પત્ર)

શ્રી કરશનભાઈ પટેલ

(ચેરમેન, નિરમા ઉદ્યોગ)

સ્વામીબાપાને પ્રથમ વખત ૧૯૮૦ની આસપાસ મળવાનું થયેલું. અમે જ્યારે નિરમા ફેક્ટરી ચાલુ કરી ત્યારે એક સાબુ લઈને સ્વામીબાપાના આશીર્વાદ લેવા માટે ગયેલા, બાપાએ પ્રસાદીરૂપે તે સાબુ ઉપર સાઈન કરી આપેલી. આજે એ સાબુ અમારી ઓફિસમાં મંદિરમાં મૂકેલો છે. એમને બધા પ્રત્યે ખૂબ પ્રેમભાવ હતો. પછી તે સ્વામિનારાયણ ધર્મ પાળતા હોય કે ના પાળતા હોય !

હું જ્યારે જ્યારે બાપાને મળ્યો છું ત્યારે એમનો અપાર ભાવ. આપણે કોઈ આપણા સ્વજનને મળી રહ્યા છીએ એવું પ્રતીત થાય.(સંબોધન)

શ્રી અનિલ નાયક

(એક્ઝિક્યુટિવ ચેરમેન, એલ.એન્ડ ટી.)

પ્રમુખસ્વામીજી માટે એટલું કહી શકાય કે સદીઓમાં ક્યારેક જ આવી મહાન વ્યક્તિ ધરા ઉપર જન્મ લેતી હોય છે, જે સમગ્ર સમાજના સુખનો વિચાર કરતી હોય. પળેપળ સ્મિત છલકાવતો ચહેરો અને તેમનું ચુંબકીય વ્યક્તિત્વ જે પૃથ્વીને ફરી ક્યારેય નહીં સાંપડે. મારા અનુભવની વાત કરું તો તેમના સૌથી વધુ આશીર્વાદ મેળવનારાઓમાં હું પણ છું. છેલ્લાં ૨૮-૩૦ વર્ષથી હું તેમના આશીર્વાદની વસંતમાં ફૂલતો-ફાલતો રહ્યો છું. તેમના આશીર્વાદ પછી હું લાર્સન ટોબ્રોમાં ૧૯૮૮માં ગયો. તેઓ આશીર્વાદ આપતા ત્યારે હું તેમનો કૂમળો હાથ પકડી લેતો. તેમના આશીર્વાદના કારણે હું છેલ્લાં ૧૬ વર્ષથી લાર્સન ટોબ્રોનો ચેરમેન છું. લાર્સન ટોબ્રોનાં ૭૫ વર્ષના ઇતિહાસમાં તેમના સ્થાપક સિવાય હું એકલો પ્રોફેશનલ ચેરમેન છું. તેમના આશીર્વાદ વિના આ શક્ય નહોતું. આનાથી વધારે મોટી સાબિતી તમારે કઈ જોઈએ?!

મને તો તેમની ખોટ સાલશે તે નિર્વિવાદ છે. તેમની સ્મૃતિઓનું ચુંબકીય વર્તુળ મારા સ્વપ્નલોકમાં સ્વામીજીની પધરામણીની પરંપરા ચાલુ રાખશે. તેઓ એક મહાન પ્રેરણાસ્ત્રોત છે. સર્વોપરી ધર્મગુરુ હોવા છતાં તેમણે તેમની

સર્વોપરીતાનો ક્યારેય દેખાડો નથી કર્યો. તેનું કારણ છે તેમનો નિરાભિમાની સ્વભાવ. તેમની નેતાગીરીની સૌથી મોટી ખૂબી એ કે તેઓ દૃઢપણે માનતા હતા કે તેઓ નેતા નથી, સેવક છે. બીજા બધા જ લોકો નેતા છે. તેઓ સાચે જ એક સંસ્થા હતા.(સંબોધન)

શ્રી કે.વી.કામથ

(ચેરમેન, ‘લિક્સ’ બેંક)

પ્રમુખસ્વામી મહારાજ આપણી વચ્ચે રહ્યા નથી તે સમાચારથી અનહદ દુઃખ થયું છે. આપણે તેમની શાંત દિવ્યતા, તેમનો સ્નેહ, તેમની દીર્ઘદષ્ટિ અને તેમના ધાર્મિક, સાંસ્કૃતિક અને આધ્યાત્મિક સેતુ બાંધવાના કૌશલ્યથી વંચિત થઈ ગયા છીએ. શૂન્યાવકાશ અને ખાલીપો સર્જાયો છે. વિષાદની આ ક્ષણે આપણે તેમણે આપેલા બોધજ્ઞાનમાંથી જ દિલાસો લઈએ અને તેમણે દર્શાવેલા માર્ગે જીવનયાત્રા ચાલુ રાખીએ.(દ્વિવટ)

શ્રી શેખ કનકશી

(પ્રતિષ્ઠિત અગ્રણી, મસ્કત)

પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજના મસ્કતના પ્રથમ વિચરણથી લઈને અત્યાર સુધીનાં સંસ્મરણોની સ્મૃતિ વાગોળતાં ગદ્ગદિત થઈ જવાય છે. એમના સમગ્ર માનવજાત માટેના નિર્વ્યાજ પ્રેમ અને કરુણાના આલેખન માટે શબ્દો પણ ઓછા પડે. દેશવિદેશમાં કુદરતી આફત વખતે એમની પ્રેરણાથી નિઃસ્વાર્થ સેવામાં જોડાઈ જતા પૂજ્ય સંતો અને સ્વયંસેવકોની ફોજનાં દર્શન ઘણી વખત કરેલાં છે. એમાંય કચ્છના ૨૦૦૧ના ભૂકંપ વખતની સેવાનો હું સાક્ષી છું. તેમને હાર્દિક શ્રદ્ધાંજલિ.(પત્ર)

શ્રી અમિતાભ બચ્ચન

(પદ્મવિભૂષણ અદાકાર)

એક આધ્યાત્મિક પરોપકારી ગુરુ પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજના નિધન પર દિલગીરી થાય છે. ઉદાર, સરળ, તેઓની આત્મા અનુભવાય છે.(દ્વિવટ)

શ્રી લતા મંગેશકર

(ભારતરત્ન, સુપ્રસિદ્ધ ગાયિકા)

સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજ બ્રહ્મલીન થયા. હું એમને શ્રદ્ધાંજલિ અર્પણ કરું છું.(દ્વિવટ)

શ્રી પરેશ રાવલ

(પ્રસિદ્ધ અદાકાર)

હું સંતો-મહાત્માઓને માનનારી વ્યક્તિ નથી. તેને હું પુણ્ય, અવગુણ, મારી સજાગતા કે મારી વિચારવાની શક્તિ કહું છું. મેં પ્રમુખસ્વામીજી વિશે ખૂબ સાંભળ્યું હતું, પરંતુ એ વાતનો ખૂબ જ અફસોસ છે કે હું એમને ક્યારેય મળી ન શક્યો. તેમણે ૧૧૦૦ મંદિરો વિશ્વભરમાં રચીને ધર્મનો પ્રચાર કર્યો, પરંતુ એમણે તેમાં હિંસાનો આધાર ન લીધો. તેમણે પ્રેમનો સંદેશ દુનિયાભરને આપ્યો. અક્ષરધામ પર આતંકવાદી હુમલો થયો તે વખતે પ્રમુખસ્વામી મહારાજે આતંકવાદીઓના આત્માની શાંતિ માટે પણ પ્રાર્થના કરી હતી. તેમણે અક્ષરધામમાં એક પણ ગોળીનું નિશાન રહેવા ન દીધું. એટલા માટે કે એમણે કહ્યું હતું, અહીં કોઈ પણ આવે તેના મનમાં વેરભાવ કે કટુતા જાગે તેવું બધું જ સમાપ્ત થઈ જવું જોઈએ. આવા કરુણામૂર્તિ હતા સ્વામીજી.

પ્રમુખસ્વામીજીનાં અંતિમ દર્શને હું સારંગપુર ગયો ત્યારે એક એવી અનુભૂતિ થઈ કે મેં જિંદગીમાં ક્યારેય કરી

નથી. હું ક્યારેય કોઈ સંતને મળવા જાઉં છું તો સજાગ થઈ જાઉં છું. મારા દિલ પર કોઈનોય કબજો થતો નથી. પરંતુ હું પ્રામાણિકતાપૂર્વક કહું છું કે પ્રમુખસ્વામીજીનાં અંતિમ દર્શને મને જે અનુભવ થયો તે જિંદગીમાં ક્યારેય નથી થયો. મને થયું કે મારે કોઈનાય બતાવેલા માર્ગે ચાલવાનું હોય તો પ્રમુખસ્વામીજીના બતાવેલા માર્ગે ચાલવું જોઈએ.

એમણે દર્શાવેલા માર્ગે જઈને ધર્મનું પાલન કરું એ જ એમને મારી ખરી અંજલિ.(સંબોધન)

શ્રી ગુણવંતભાઈ શાહ

(પ્રસિદ્ધ લેખક, વડોદરા)

બાપા માટે એક વિશેષણ સૂઝે છે. એ છે - કરુણામૂર્તિ પ્રમુખસ્વામી. એમની કરુણાનો થોડોક પરિચય મને થયો છે. એપીજે અબ્દુલ કલામ દિલ્હીના અક્ષરધામનું લોકાર્પણ કરવા માટે આવવાના હતા તેને અડધો કલાક બાકી હતો. અને બાપાને કોઈ સાધુએ એક કાગળ આપ્યો. એ કાગળ ધરમપુરથી આવ્યો હતો. ધરમપુરના એક મુસ્લિમ દરજીએ કાગળ લખ્યો હતો. કાગળમાં લખ્યું હતું કે મારે મુશ્કેલી છે અને એક સિવવાનો સંચો જોઈએ છે. તે મળી જાય તો મારી મુશ્કેલી ટળી જાય. બાપાએ તે જ વખતે એ મુસ્લિમ દરજીને ધરમપુર કાગળ લખ્યો અને તરત જ એનો અમલ થયો. ધરમપુર એક સંચો પહોંચી ગયો. પછી તે મુસ્લિમ દરજીએ આભાર માનવા કાગળ લખ્યો, તે કાગળ મેં વાંચ્યો છે. રાષ્ટ્રપતિ આવવાના હોય, અડધો કલાક બાકી હોય, તો બાકીનું કાંઈ કામ ન થાય. એને બદલે તે કામ કરુણામૂર્તિ સંત પ્રમુખસ્વામી પતાવે! એટલે હું તેમને કરુણામૂર્તિ કહું છું. આ વિશેષણ બુદ્ધ પછી કોઈને લાગ્યું નથી.

આજે તેનો ઉપયોગ કરતાં આનંદ થાય છે. બુદ્ધ, ઈસુની કરુણાનો અંશ મને ક્યાંય દેખાયો હોય તો મહાત્મા ગાંધી પછી આદરણીય શ્રી બાપામાં દેખાયો છે. કોઈ પણ જાતના ધર્મને વચ્ચે લાવ્યા વગર ઈન્સાનિયત ઉપર કરુણાનો ઉત્તમોત્તમ દાખલો પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામીએ બતાવ્યો છે. ગરીબ માટે, પછાત લોકો માટે આવી કરુણા બતાવનાર કોઈ નથી. અકરુણાનું લાંછન પોતાના ચરિત્ર દ્વારા ધોવાનો પ્રયત્ન જો કોઈએ કર્યો હોય તો તે પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામીએ કર્યો છે.(સંબોધન)

શ્રી સામ પિત્રોડા

(પ્રણેતા, ટેલિકોમ કાંતિ)

પ્રમુખસ્વામી મહારાજની ખોટ સદા સાલશે. પ્રમુખસ્વામી મહારાજને વ્યક્તિગત રીતે ઓળખતો હોવાથી હું મારી જાતને ધન્ય અને ભાગ્યશાળી માનું છું. તેઓ સાથેની મારી શિકાગો, ન્યૂયોર્ક અને અમદાવાદની સ્મૃતિઓ હજી તાજી છે. મારા માટે પ્રમુખસ્વામી મહારાજ પિતાતુલ્ય હતા, જેમણે સૌ વચ્ચે પ્રેમ, સ્નેહ અને કરુણા પ્રસરાવ્યાં છે.(દ્વિવટ)

શ્રી વિજય ભટકર

(સુપર કોમ્પ્યુટરના જનક, પ્રખર વિજ્ઞાની, ભારત)

પરમ પૂજ્ય પ્રમુખ સ્વામીજી સાથેની મુલાકાતોની તમામ પળો મારા સ્મરણમાં આજે પણ જીવંત છે. સ્વામીજીને હું યુગપુરુષ તરીકે જોઉં છું. પ્રમુખસ્વામી મહારાજે જ્ઞાનનો પ્રચાર અને પ્રસાર કરીને જાગૃતિની જાદુઈ જ્યોત જલાવી છે. તેનાથી હું ખૂબ જ પ્રભાવિત છું.

તેઓ નૂતન ભારતના ભાગ્યવિધાતા છે. ભારતના ભવિષ્યની હવે મને કોઈ ચિંતા નથી. તેમના સિદ્ધાંતોને જોતાં લાગે છે કે માનવજાતે તેને અનુસરવું જોઈએ. તેમનો સ્નેહ, તેમનું મૌન, તેમના આશીર્વાદ, ગામડા અને શહેરના લોકો સાથે નાતજાત, ધર્મ, ઊંચનીચના ભેદ વગર તેમનું આત્મીયતાથી ભળી જવું, વગેરે તેમના અપાર સ્નેહ અને કારુણ્યનું પ્રતીક છે. તેમણે સમગ્ર વિશ્વને પ્રભાવિત કર્યું છે. હું નસીબદાર છું કે તેમણે મને મળવાની તક આપી, દીક્ષા આપી. આપણી સંસ્કૃતિમાં ભગવાન કરતાં ગુરુને ઊંચું પદ આપવામાં આવ્યું છે. એવા ગુરુના સ્વરૂપમાં હું પરબ્રહ્મની અનુભૂતિ કરી શકું છું. અંગત જીવનની વાત કહું તો મેં એ પરબ્રહ્મની અનુભૂતિ કરી છે. પ્રમુખસ્વામી મહારાજ એટલે પરબ્રહ્મનું અવતારસ્વરૂપ.(સંબોધન)

શ્રી નામ અલ કુદસી

(રાજકુમાર- સિરિયા, સીઈઓ, અબુધાબી ઇન્વેસ્ટમેન્ટ બેંક)

હું એક બિન ભારતીય અને આરબ છું. સન ૨૦૧૨નું વર્ષ મારા માટે અત્યંત મંગલદાયક હતું. હું અરેબિયાથી ભારત ગયો હતો. ત્યારે હું પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજને અમદાવાદમાં પ્રત્યક્ષ મળ્યો હતો. મારા માટે તે સૌથી વધુ સુખદ સમય હતો. હું દર્શકોમાં બેઠો હતો અને તેઓએ મારા તરફ જે રીતે દ્રષ્ટિ કરી તે હું ક્યારેય ભૂલી શકીશ નહીં. મને લાગ્યું કે તેમની આંખોમાંથી દિવ્ય અગ્નિ- જ્યોતિ મારી આંખોમાં પ્રવેશી રહી છે. તેમને હું ખંડમાં રૂબરૂ મળ્યો ત્યારે તેમણે મારા મસ્તક પર તેમના બે હાથ મૂક્યા. મને એમ લાગ્યું કે હું માતાની ગોદનો ઈંતજાર કરતું એક નાનું શિશુ છું. આજેય હું તે ઊર્મિઓ બરાબર અનુભવી શકું છું. મેં પૂછ્યું: ‘ગુરુજી, મારે એવા કયા સ્થળે જવું જોઈએ કે જ્યાં જઈને હું કુદરત સાથે એકતા અનુભવી શકું?’ મને હતું કે તેઓ કોઈ આશ્રમ કે હિમાલયની વાત સૂચિત કરશે, પરંતુ મારી સામું દ્રષ્ટિ માંડીને તેમણે કહ્યું: ‘એ માટે તમારે ક્યાંય જવાની જરૂર નથી. તમારે તમારા ખુદની સાથે, આત્માની સાથે જ એકતા સાધવાની જરૂર છે.’ બસ એમના એ સૂત્રાત્મક બોધે મારું જીવન બદલી નાંખ્યું. હું તેમનો આભારી છું. ભાવપૂર્વક સ્વામીજીને અંજલિ.(સંબોધન)